گەشتێک بەرەو ئەوروپای نوێ

دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی

زنجیرەی ڕۆشنبیری
*

خاوەنی ئیمتیاز: شەوکەت شێخ یەزدین

سەرنووسیار: بەدران ئەحمەد حەبیب
* * *

ناوونیشان: دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، شەقامی گوڵان، هەولێر

فەرانسوا هۆتەر

گەشتێک بەرەو ئەورووپای نوێ

وەرگێڕانی: شێرزاد هەینی

ناوی کتێب: گەشتێک بەرەو ئەورووپای نوێ
نووسینی: فەرانسوا هۆتەر
وەرگێڕانی بۆ عەرەبی: سەلیمە لبال
وەرگێڕانی بۆ کوردی: شێرزاد هەینی
هەڵەگری: بۆکان نووری
بڵاوکراوەی ئاراس– ژمارە: ٩٨٤
دەرهێنانی هونەریی ناوەوە: ئاراس ئەکرەم
بەرگ: مریەم موتەقییان
چاپی یەکەم: هەولێر، ٢٠١٠
لە بەڕێوەبەرایەتیی گشتیی کتێبخانە گشتییەکان لە هەولێر ژمارە ٥١٤ی ساڵی ٢٠١٠ی دراوەتێ

پێڕست

گەشتێک بەرەو ئەوروپای نوێ ... 9
ئەوانەی هەرگیز لە یاد ناکرێن زۆرن ... 10
ئەستونیا وڵاتی دارستانەکان ... 13
ناکرێ قسە بۆ بێگانەکان بکرێت ... 13
وەزیری تەمەن ژێر سی ساڵی ... 14
وڵاتی زریان و دارستانەکان ... 15
روبن هودێکی خۆماڵی ... 15
لیتوانیا سنووری مێژوویێکە ... 18
بیرەوەرییە کۆنەکان ... 19
لەناو مۆزەکەدا ... 21
دەروازەی بالتیک ... 23
لە ناڤرای ئەستونیدا ... 24
وارشۆ تاوەرە بەرزەکانی لە ناو خۆڵدا بەرزی دەکاتەوە ... 28
لە نێوان وارشۆ و شیکاغۆدا ... 29
فاکتەرەکانی سەرکەوتن ... 30
دووبارە هەنگاریا لە بیر دەکرێتەوە ... 33
وڵاتەکە بەرەو هەڵوەشانەوە دەچێت ... 35
ئۆتۆمۆبێلە کۆنەکانی هەنگارییەکان ... 37
کۆشکی پاشا لە بەرلین نۆژەن دەکرێتەوە ... 39
کۆماری شیکیا و ناپلیۆن ... 43
شاری گۆڕستانەکان ... 44

سۆفیا لە ژێر باندۆری رووسیا دەمینێتەوە 47
شۆڕشی کۆشک 48
کەژاوەی ئۆتۆمۆبێلە دژەگوللەکان 49
میللەتێکی گوێڕایەڵ 51
رۆمانیا و تەلەڤزیۆنی واقیعی 53
شەقامەکە کۆنترۆڵی دەسەڵاتی دەکەوێتە دەست 54
لیوبلیانا بەڕاستی شارێکی ئەوروپییە 59
چۆن دەژیان؟ 61
شێوازەکەی پوتین 62

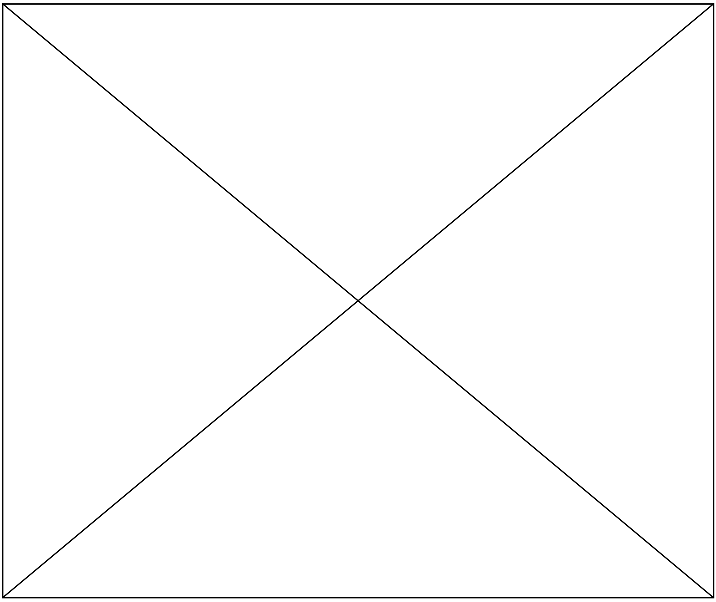

نەخشەی سەفەرەکە

گەشتێک بەرەو ئەورووپای نوێ

١

پاش بیست ساڵ لە ڕووخانی دیوارە گەورە و درێژەکەی ناو شاری بەرلین، گەورە سەرنووسەری لوفیگارۆی فەرەنسی فەرەنسوا هۆتەر سەردانی وڵاتانی ئوردووگای کۆنە سۆسیالیستەکانی خۆرهەڵاتی ئەورووپای کردووە، سەرنج و رامانی سەفەرەکەی بە دە بەش بڵاو کردیتەوە کە باسی سەردانی ئەو دە وڵاتەی کردووە.

من کە لە ئاسیا لەگەڵ خەڵکی ئەو کیشوەرە دەبم هەموو جارێ من بەوە خەڵکەکەی دەورووژێنم و توورەیان دەکەم و پێیان دەڵێم کە ئێوە بەدڵنیاییەوە دەڵێن من هاووڵاتییەکی چینم، یان دەڵێن من ژاپۆنیم، یان کەسێکی کۆریاییم، هەرگیز ناڵێن ئێمە ئاسیایین. من هەست دەکەم ژاپۆنییەکان هەست بەوە ناکەن لەگەڵ چینییەکان یان لەگەڵ نەتەوەی کۆرییەکان یەک بەرەبابن، ئینتیمای یەک خوێنی لە ناو خەڵکی ئەو کیشوەرەدا نابینم. من ئەوەش بەدیاردەیەکی نامۆ دەزانم.

پاشا و سەرکردەکانی ئەو وڵاتانە لەگەڵ نەتەوە و دەوڵەتەکانی هاوسێی خۆیان ناتوانن کۆنتاکتی گەرمیان لە نێواندا هەبێت، ئاسان نییە نێوان و بەربەستەکانی تۆکیۆ و پەکین و سیئول و هۆنگ کۆنگ ببەزێنیت، بەڵام بۆ ئەورووپاییەکان بوونەتە نیگا و دڵخواز کە بەبنەماڵەش لەگەڵ یەکتری تێکەڵ دەبن، وا دیارە کەوا جیناتەکانیان باش و زۆرگەرم تێکەڵ و ئاوێتە بووە، هۆکاری ئەوەش پاشان بۆمان روون دەبێتەوە.

پۆل ماکارتی وتوویەتی: زۆر بەخێرایی گەیشتمە دوێنی، دوێنی بۆ نەوەی

ئێمە سالانی شێستەکانە، سالانی شارل دیگۆل و پێشبڕکێی خۆپڕچەککردنی نێوان هەردوو ئوردووگای خۆرئاوا و خۆرهەلات بوو، سەبارەت بەئەوروپایەکی هێـــمن و ئارام، ئەوەیان پرۆژەی هەمـــوومـــان بوو، بەلام وای لێ هاتووە ئەوروپاش دەبێتە یەکێک لە موعجیزەکانمان، چونکە ئەوە هزر و بەرنامەیە هەتاهەتایێ سەروبن و گووم کرا، هەر ئوممیەت بوو ئێمەی بەرەو پاشەوە و دارمان برد.

***

ئەوانەی هەرگیز لە یاد ناکرێن زۆرن

هەموو لایەکمان ئەوە باش دەزانن کەوا ململانێی بەردەوام و ناکۆکییەکانی توندی نێوان فەرەنسا و ئەلمانیا شارستانیەتی ئەوروپی دروست کردووە، لەبەر ئەو شەڕەی لەو ناوچەیەدا رووی دا ولاتەکانی کاول و خاپوور کرد، بۆیەش دەبوایە هەموو لایەکمان زانستییانە و بەردەوام کۆشش بکەین کەلاوەکان و زیانەکان چاک بکەینەوە، ولاتەکان نۆژەن بکەینەوە، بناغەکان دروست بکەینەوە، ئەوانەی بەشداری ئەو شەڕە نەگریسەیان کرد زۆر بیانوو و رەقیان مابوو تا ئەو رۆژگارە لە بیر بکرێت، چونکە ئەو شەڕانە ئەوروپای گێڕاوەتەوە سەدەکانی ناوەڕاستەوە. لەبەرئەوەی ئێمە لە خالی سەرەتا و لە سفرەوە دەستمان پێ کردەوە و پشتمان بەنەخشەی جوگرافی یەکەمی ئەوروپاوە بەستابوو، ئەوەش بەرێککەوت نەبووە کەوا هەر شەش ولاتەکەی دامەزرێنەری یەکێتی ئەوروپی لە ناو ئەو نەخشەیەدا بوونیان هەبووە، سنوورەکەش زۆر نزیکە لەو سنوورەی کاتی خۆی کە لەلایەن شارلمانەوە نەخشەی بۆ کێشراوە. ولاتە ئەوروپاییەکان لەسەر ئەو رێککەوتن کەوا ئەوروپا لەسەر ئەوە بەرنامەیەکی کۆمەلایەتی بەخشندە دامەزرێنێتەوە و بەوەش بێزاری دروست ناکاتەوە و چەند دیکتاتۆرێ نوێ پەیدا نابێتەوە.

ویست و مەرامەکان مەزن بوون، لە دوا هەوال و زانیارییەکانەوە دەرکەوتووە کەوا ولاتانی ناو یەکێتی ئەوروپا ژمارەیان گەیشتووتە ٢٧

دەوڵەت، کە سەرژمێرییەکەیان دەگاتە نیو ملیار کەس، کۆی دەرخستەکانی دەکاتە کۆی هەردوو وڵاتی ولایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا و چین بەیەکەوە.

ئێمە زۆر فێربووین چۆن لەگەڵ ئەڵمانەکان و ئیتاڵییەکان و هۆڵندییەکان و دانمارکییەکان و فنلەندییەکان، لەگەڵ بەریتانییەکانیش بژین ئەو وڵاتەی کە هەموو وڵاتانی ئەوروپی زۆر قەرزارباری ئەوانە، ئەوانیش لە ترس و لە ئەنجامی لەدەستدانی دەسەڵاتی ئیمپراتۆریەتەکان کەوتوونە ژێر ئەو بارەوە خۆیان داوەتە پەنای ولایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا، ئەو ئەوروپایەی سەردەمانێک زۆری بەجیهان بەخشیبوو، بەڵام لە کۆتاییدا توانی گرەوەکە بباتەوە.

لە مانگی یولیۆی ساڵی ١٩٨٩دا پەیامنێرێکی لوفیگارۆ لە واشنتۆن لەگەڵ جۆرج بۆشی باوک و بەهاوشانی نزیکەی ٢٠٠ ژوورنالیست دەگەنە بودابست و فرسۆفیا. لە ناو گۆڕەپانی فوروسمارتی لە پایتەختی هەنگاریادا پیاوێک لە سەرۆکی ئەمەریکایی نزیک دەبێتەوە و پارچەدارێکی کاژی بەستراو بەپارچە تێلێکی دەداتێ، ئەوەش یەکەمین پارچە تێلبەندی بڕاوی دیوارە ئاسنینەکەی نێوان سنووری هەنگاریا و نەمسا بوو، کە پاش نەمانی دیوارەکە بۆ یادگار هەڵگیرابوو. ئەو شەوەی نزیکەی ٢٠ هەزار کەس لەو سنوورە بەرەو پەڕینەوە خۆرئاوا و دەربازیان بوون، وێنەگری ناودار لە رۆژنامەی لوفیگارۆ (جۆن ئورمسون) بەگەرمی و بەشەوقەوە پرسیبووی ئایا ئەو رووداوەی کە لەو ساڵەدا رووی دا دەبێتە گەرمترین رووداوەی ئەو سەدەیە؟

بەو رووداوە و لەو رۆژانەدا هەموو مەسەلەکان لە ناکاو و زۆر بەخێرایی گۆڕان و جوگرافیا تۆڵەی خۆی لە مێژوو کردەوە، دووبارە ئەوروپا هەموو وڵاتەکانی بەیەکتری دەبەستێتەوە و دەبێتەوە یەکپارچە و دووبارە شوناسی خۆی دەدۆزێتەوە، هەر لەو ماوەیەدا بەشانازییەوە ئێمەی ئەوروپی یادی بیست ساڵەی یەکێتی ئەوروپامان کردەوە، دیارە ئەوەش کاری زۆر مەزنی دەوێت و دەبێت بەردەوام سەرقاڵی ئەوە بین تا برینەکان سارێژ بکەین و بەرنامەکان جێبەجێ بکەین. ناکرێ دەوڵەتەکان لەناو کاروباری رۆژانەدا تەنیا لە ناو

تیـمـەکـانی فـوتبـۆڵدا یەک بنەمـاڵە بن. دەوڵەتـە کە پرۆسـەی فـێربـوونی لەبن دەسـتـداتـە، دەوڵەتە مووچەی کارمەندەکان مانگانە دەدات، هەر ئەو قـەوارەشـە کە بڕیاری شـەڕیش دەدات، ئەو دەزگایەشـە کە باج دەسـتێنێت و لە ناوەوە پارە کۆ دەکاتەوە، ئەوەشە دەسەڵاتی هەڵگرتنی باجەکانیشی هەیە، ئەوانیش دەتوانن بـەڕێگەی دروسـتی دادگاکـانەوە مـافـەکانی خـەڵکەکـە وەرگـرنەوە و خەڵک دەسـتـدرێژییان نەکرێتە سـەر. دیارە کەوا دەوڵەت هەموو شتـەکانی لەبن دەسـتـدایە، بەڵام هاووڵاتـیـیـان مـەزندە ناکـەن بـەچڕێ و زۆر کـاریگـەرانە لە ئـەورووپادا بـەشــدار بێت، چونکە لـەلای ئەوانـە ئەورووپا مــەســـەلـەیەکی زۆر بایەخدار نییە و لە رۆژەڤی ئەواندا گرینگ نییە.

کـەواتـە پرسـیـارێکی هـەسـتـیـار دێتـە ئاراوە، ئەویش ئێـمـە چ بکەین تا خـوێنەرەکـانمـان و هـاووڵاتـیـانی ئـەورووپی بایەخ بەکـیـشـوەرەکـەیان بدەن و دڵسـۆزانە خـەمـی لێ بخـۆن؟ بەکـورتی و بەسـادەییـیـەوە دەڵێن دەکـرێ خوێنەرەکانمان دەبێ بـەبەرنامـەیەک بچینە ناو وردەکارییـەکان و لێکۆڵینەوە بکەن، ئێـمـە بیرۆکـەی دۆزینەوەی ئـامـۆزاکانم لـە خۆرهـەڵات بەبیـردا هاتەوە و بیرم لەوە کردەوە سەردانیان بکەم، ئەوانە بدۆزمەوە و بەسەریان بکەمەوە و تا باش و تەندروسـتـنـاسـیـان بکەم. پێشـنیـازی سـەفـەری ١١ وڵاتی ئەورووپاییم بەمـێـشکدا هـات، من خـۆم بەڕاسـتی بێـجگە لە بۆچوون و رامـانی چەند کەسایەتییەکی رووناکبیر کە زووتر ئەوانەم بینیبوو، کە سەردانی ئەمیرەکانی هەنگاری و رۆمانیایان کردبوو، ئەو خۆرهەڵاتییانە لە نزیکەوە ئەوانیان دیبوو، منیش هەر ئەوەندەم دەزانی، ئەوەشم لە بەرچاودا روون بوو.

٢

ئەستونیا وڵاتی دارستانەکان

کـەواتە من دەکـەومـە نـاو گـۆمـێکی گـەورە و لەو ناوچـەیەدا نقـووم دەبم، تا لە نزیکەوە ئەو کۆمەڵگە ئاڵۆز و نوێیە بدۆزمـەوە، دەبووایە ڕێزی بەربەستەکانیش بزانم کـە سـەردانی ناوچەکـانی بـالتـیکم کـرد، بەرەو ئـەسـتـونیـا وڵاتی دارستـانەکان و چینەکانی نیشتنەوەی قوڕە ڕەشـەکان. بەرەو تالین پایتەختی ئەستونیا بەڕێ کەوتم، لەوێ کیژە ئەکتەرێکی ناسراوی ئەستونیم بینی، (ئان) زۆرلایەنی وڵاتەکەی بۆ ڕوون کردمـەوە، قسـەی باشی بۆ کردم. من لەگەڵ ئەو کیژە بەیەکەوە لە قاوەخـانەیەکی تالین بەیەکەوە داوای یەک شووشە شەرابمان کـرد، بەڵام سـەرەتـا ئەو بێـدەنگ بوو قـسـەی لە دەم دەرنەدەهات، بەبزەیەکی شـەرمنەوە وەڵامی پرسـیارەکـانی منی دەدایەوە و بەس مـن لەو هێمنییـەی ئەو بێتـاقـەت بووم، ئەو بەمنی وت، دەزانی ئەو پرسـیارانـەی تۆ کـاریگەریی لە من دەکـات. لە قـاوەخـانەکـە دەرچووین، لەوێیـەوە ئامـاژەی بە شـوقـەیەک لە ناو تاوەرەکەی پێشمـان کرد و وتی، ئەوەیان ماڵی جـەلادەکەیە. لەوێ هـەسـتم کرد وشەدەربڕین لێرە و قسەکردن ترسناکە و باجی لەسەرە.

***

ناکرێ قسە بۆ بێگانەکان بکرێت

وڵاتی ئەستونیا کە بەشێک بووە لە کۆمارەکانی ناو یەکێتی سۆڤیەتی جاران وەک ئەڵمـانیـای خـۆرهـەڵات نەبووە، بگرە ئەو وڵاتە دەڤـەر و گـەڕەکـێکی زۆر قـەدەغـەکراو و داخـراو بووە بەڕووی بێگانە، کـەس بۆی نەبوو پـێ لەو وڵاتە

بنێت، چونکە بەنهێنی لە یەکێک لە دوورگەکانیدا غەواسی ئۆتۆمی سوپای سووری سۆڤیەتی لێ بووە. بەڵام ئیمڕۆ ئەستونیا بوویتە سویسرای باکوری مەزن، من ئەو وڵاتەم بینی زۆر سەرسام بووم کە چۆن بەو بیست ساڵە ئەو ئەوەندە گەشەی کردووە، چۆن وا بەخێرایی گۆڕانی بەسەردا هاتووە، ئەو وڵاتەی ئێستا سەرژمێرییەکەی دەگاتە یەک ملیۆن و سێ سەد هەزار کەس، ئەوانیش وەک هۆڵندییەکان پێوەندیی تۆڕی ئەنتەرنێتیان هەیە، لەو وڵاتەدا سکایپ دۆزراوەتەوە و تەلەفۆنی سەدەی بیست و یەک دۆزراوەتەوە، سەیرە ئەوانە چۆن بەخێرایی کراوە؟! بوونی پێوەندییەکانی ئەنتەرنێت کە بەشێکە لە ماف و پێداویستییەکانی هەموو کەس، لەو کاتەی هاتوونەتە ناو یەکێتی ئەوروپی بوویتە خاوەن ئەو مافە ڕەوایە.

***

وەزیری تەمەن ژێر سی ساڵی

کە ئەستونیا لە ناو تونێلە تاریکەکەی یەکێتی سۆڤیەت دەربازی بووە لە ماوەیەکی کورتی ڕێژەییدا گەشەی کردووە و هەنگاوەکانی بەرەو پێشەوە ڕۆیشتووە، ژنێکم بەناوی (مارجو لوریستین) ناسی کە مامۆستای زانستە سیاسییەکان بوو لە زانکۆی تارتو کە لە گەورەییدا دووەم شاری ئەستونیایە، ئەو وتی:

ئەستونییەکان ئامادەییان هەبوو لە دووری سێبەری یەکێتی سۆڤیەتدا بژین، زۆریش پەرۆشی ئەو ڕۆژە بوون، زۆر پێکەنینم بەوە هات کە ئەو ژنە مامۆستایە زانکۆییە وتی، من دوو خوێندکاری گەنجی خۆم هێشتا تەمەنیان لەژێر سی ساڵیدا بوون و پۆستی وەزارەتیان وەرگرتووە، یەکەمیان کراوە بەوەزیری بەرگری، دووەمیشیان پۆستی وەزارەتی دەرەوەی بەرکەوتبوو، لە ساڵی ١٩٩٢ داوایان لە منیش کردبوو پۆستی وەزارەتی کاروباری کۆمەڵایەتی وەگرم.

***

وڵاتی زریان و دارستانەکان

لەبەر چڕی دارستانەکان کە ڕێبوارەکان لەو وڵاتە بەزریانەدا دەڕوات قاچەکانیان ناکەوێتە سەر ئەرز، لەو وڵاتەدا خانووەکان هەموو لە دار دروست کراوە، سرووشتەکەشی زێدە جوانە، ئەوەش گوندەکانی ژاپۆنم بەبیر دەهێنێتەوە، سەربانی خانووەکانیان بەبۆیەی سوور و کەسک بۆیە کراون، دیوارەکانی بەرەنگی پەمبە و زەرد بۆیە کراون، ئەوەش بەپێچەوانەی سویدییەکانە کە زۆر شەیدای رەنگی سپیین، هەمووش لەبەرئەوەیە لە سەرچاوەی وزە زۆر لاواز و هەژارن، پیاوەکانی ئەو وڵاتە کەسی بەهێز و بەتاقەتن، ژنەکانیشیان باڵابەرز و زراڤن، سەبارەت بەئاکاری ژنەکانیان بەجوانی دەناسرێنەوە، ئەگەرچی قـژزەردن بەڵام زۆر سەرەنجراکێش نین، ژنەکان رەوشتبەرزن، کەسیش بۆی نییە لەوان نزیک ببێتەوە و دەستدرێژییان بکاتە سەر.

***

روبن هودێکی خۆماڵی

هەرسێ وڵاتەکەی بالتیک ئەستونیای باکور و لیتوانیا و لاتڤیای سەرسنووری پۆڵۆنیا ببینێت دەزانێت ئەوانە یەک پشکە هاوبەشیان هەیە، ئەویش پێوەندییە پتەوەکەی نێوان پیاوەکانە لەگەڵ سروشتەکەیان. من کە وتارێکم لە هەفتەنامەی بالیتک نیوز خوێندەوە کە تێدا نووسرابوو پۆلیس بەپەرۆشەوە لە رۆبن هودێکی ناو خۆماندا دەگەڕێت، کە خۆماڵییە و تاوانباریشە بەئەنجامدانی چەندین تاوانی گەورە و قێزەوەن.

سەرکردەی کۆمپانیاکە گلەیی هەبوو کە وتی: دەزانی مەسەلەکە زۆر نامۆیە، مانگ دەگاتە چواردە و وەک هیچ رووی نەدابێت، ئەگەرچی زۆر زانیاریمان لەوە دەگاتە دەست، کەوا مانگ تەواو بووە و بەروونی دیارە، بەڵام تا ئەو سەعاتەش هیچ رووی نەداوە و هیچیان لەدەست نەهاتووە.

لەو ناوچانەدا سروشت رۆڵێکی جەوهەری لە ژیانی پیاوەکاندا هەبووە و ئەو رۆڵەش هەرماوە. من بەرەو ماڵەکەی نووسەرەکە (جان کابلینسکی) رۆیشتم ئەو کاتی بۆ سەردانەکەی من دانابوو، دەبووایە بگەمە ئەو شوێنەی کە تەنیا بیست کیلۆمەتر لە جەرگەی شارەکە دووربوو، رێگەکەش قیرتاو بوو. سەعات سێی پاشنیوەڕۆ گەیشتمە شوێنەکە، من وام دەزانی کاتم زۆر لە پێشە، بەڵام لە ناکاو بینم مانگ بەئاسمانەوەیە، کە مانگ جوان دەرکەوت گەیشتمە شوێنەکە بینیم ماڵەکە چۆڵە. کە لە ماڵەکە چوومە ژوورەوە هیچی وا گرینگم لەو ماڵەدا نەبینی، تەنیا دۆلابێک و خەزنەیەک و سیسەم و سۆبا و مێزێک و هەندێ کتێب، لەوانە کتێبەکەی تۆلستۆی (یاسای ئەڤین و یاسای توندوتیژی) بەکراوەیی دانرابوو. کە خاوەن ماڵەکە لە مەتبەخەکەدا بوو من ئەو چەند دێرەم خوێندەوە:

دەبێ ئێمە و هەموو کەسێک ئەوە باش بزانێت کەوا کەس مافی ئەوەی نییە ژیانی خەڵکەکە و کەسانی تر رێک بخات، دەبێ ئەوانە رۆژانە و کاروباری ژیانی خۆیان لەبەر رۆشناییەکان و رێنوێنییە ئاینە بەرزەکان ساز بکەن و بەوەش پەروەردەبن، ئەگەر تۆ کەسێکی قازی یان یاسادانەر یان موڵکدار یان کرێکار یان کەسێکی لانەوازی دەربەدەریش بیت، خۆت رامانی ڕوحی خۆت بە و بەس.

لە هەموو شوێنێکی ئەو وڵاتە ژان و چەرمەسەری هەیە، جان باسی باوکە پۆڵۆنییەکەی خۆی بۆ کردم کەوا لە گرتووخانە ئەڵمانیاییەکانی پۆلۆنیا گیانی لەدەست داوە، باپیریشی لە ماڵەکەی خۆیدا بەدەستی سوپای سۆڤیەتییەکان کوژراوە، ئەو سەردەمی منداڵیی خۆی دەگێڕایەوە و خەونی بەوە دەبینی لە گوندێکدا خانوو و ماڵێکی هەبێت.

جان بۆ منی دەگێڕایەوە کەوا زمانی ئەستونی کەمێک لە باسەکانەوە نزیکە، لە نێوان هەر سێ نەتەوە و وڵاتانی ئەستونیا و لیتوانیا و لاتڤیا هیچ پشکی هاوبەش لە نێوان کولتوورەکانیاندا نییە، هۆکاری سەرەکیش لەو دوورکەوتنەوەیە داگیرکارانی ئەڵمان و سۆڤیەتییەکان بوون. لە ناو

بازاڕەکانی تالینی پایتەختدا پەیکەری تاشراوی گچکەی هیتلەر بۆ فرۆشتن لە تەنیشت پەیکەری ستالین دانراوە، هەر بۆ فرۆشتن جلی سەربازی سوپای سووری سۆڤیەتی و جلی سوپای ئەڵمانیش نمایش کراوە و خەڵکەکە بۆ یادگاری دەیکڕن. من زۆر سەرسام بووم تووشی شۆک هاتم، کە بینیم هێشتا ستالین لە ناو هزری خەڵکەکەدا بوونی ماوە و ئامادەیە، بەڵام وەک کەسێکی زۆردار، ئەویش بەڕاستی کەسێکی زۆردار بووە و زۆردارییەکەشی لە هیتلەر کەمتر نەبووە.

***

٣

لیتوانیا سنووری مێژوویکە

لە شاری ریگا هێشتا شوێنەوار و دێوەزمەی جەنگی جیهانی دووەم لەسەر سینگی خەڵکەکە ماوە، رابردووی شەڕە ترسناکەکە لە ناخی خەڵکەکە ڕەگی داکوتاوە. هونەرمەندی لیتوانی ئەنتاناس بوزوسکاس کە باس لە مێژووی ئەو وڵاتانەی بالتیک دەکات، دەبێژێت:

سەر ئاوی رووبار قوڕ و لیتەی زۆر لەگەڵ خۆیدا دەهێنێت، بەڵام کە رووبارەکە ماوەیەک دەڕوات و کەمێک چاوەڕوان دەبێت ئاوەکە روون دەبێتەوە و پیسایییەکان نامینێت. کە من گەیشتمە ریگای پایتەختی لیتوانیا و لەو قۆناغەدا لە ناو گێژاوەکانی مێژوو قوڕگم دەگیرا و زۆری نەمابوو بخنکێم، دیمانەم لەگەڵ چەند کارمەندێکی ئەکادیمیای زانستەکان بوو، کە لەگەڵ چەند کاتدرائیییەک لە ناو بینایەکی گەورەدایە، دیوارەکەیان بەڕەنگی کەسک بۆیە کردووە، ئەو سورەیانەی لە ناوەندی ساڵۆنەکە شۆڕبوونەتەوە ئەوەیان پێوە دیارە کەوا لە ساڵانی شێستەکانەوە بەستراون. لەو دانیشتنەدا هەستم بەکامەرانی دەکرد، کافتیریایەکە خۆشی پێوە دیاربوو، کیژە سێرڤێسەکان پانتۆڵیان لە پێ دابوو کە شێوەی دوورینی سەردەمی ئیمپراتۆریەتی رووسیایان پێوە دیاربوو، یەکێک لە هونەرکارەکانم بینی عارەبانەیەکی پڕ لە پەتاتەی پاڵ دەدا، هەر لەسەر ئەو عەرەبانەیەدا پۆستی رۆژانەی ئەکادیمیەکانیشی لەسەربوو، دانیشتووەکان سەرقاڵی فڕکردنی شۆرباکە بوون، کە تێدا پشکە گۆشتی نەرمکی قیمەکراو لە ناویدا مەلەی دەکرد. لێرە خەڵکەکە هەموو شتێک دەخۆن، ئەو پارچە گەلا سەوزانەی تەنیشت دەفرەکەش دەڕازێنێتەوە ئەوەش دەخۆن، پارچە لیمۆکانیش تەواو دەکەن.

لە ناو شەقامەکانی شاری ریگا و لە شەوەکاندا هێشتا شیوعیەت هەرماوە، لە ئاکاری خەڵکەکەدا خەم و ماندووبوونم دەبینی، ئەوان روویان کراوە نییە، تاکسییەکان بۆ پەیداکردنی نەفەر و رۆیشتنیان زۆر بەپەلەن. لە گوندەکانیاندا سێ سەد کۆشکی نازدارم بینی کە هێشتا شوێنەواری سوارە کۆنەکانیان پێوە دیارە، کە ماوەی هەشت سەدە حوکمی ئەو دەڤەرەیان کردبوو، بەڵام لە پاش جەنگی یەکەمی جیهانی هەموو سامانەکانیان لەدەست دابوو، ناو و دەسەڵاتەکانیان نەمابوو. لە ناو کەلاوەکاندا بۆنی ئەوە دەهات کەوا لیتوانیا لە سەدەی بیستەمدا نیوەی دانیشتووانی بوونەتە قوربانی کارەساتەکە و شەڕە دژوارەکانی ناوچەکە. دە سەدە سویدییەکان و ئەڵمانەکان و رووسەکان ناوچەکەیان داگیر کردبوو، دانیشتووانەکەیان لەو داگیرکردنانەدا فەوتاندبوو، ئەو کوشتارانەش لە ماوەی سەد ساڵدا دوو جار رووی داوە و مەرگەسات دووچاری ئەو میللەتە هاتووە، لە دوای ئەوانەدا هەردوو وەحشی مەزن هیتلەر و ستالینیش خوێنی لیتوانیەکانیان زۆر هۆڤیانە رشتووە، کوشتاری وایان کردووە لە مێژوودا کەم وێنە بووە.

***

بیرەوەرییە کۆنەکان

لەو رۆژگارەدا خەڵکی ئەوروپا کەم باس لە رۆژە رەشەکانی جەنگی دووەمی جیهانی دەکەن، بەڵام وا لێرە زەمەن گەڕاوەتەوە پاشەوە، لە ریگا جۆرێکی ترە، پیاوێک تەمەنی لە چلەکاندا بوو، ئەو وتی:

دایکی ئێمەیان دەکوشت، زۆریان دیار نەدەمان، ژنەکانمان بێ سەروشوێن دەکران، ئێمە بۆمان ناکرێت ئەو کارەساتە و زوڵمە گەورانە لە بیر بکەین، وا دەزانین دوێنی بوو ئەو تاوانانە لەو ناوچەیەدا رووی دا. ئەو رووداوانە دووبارە سەردەمی تاکڕەوی سەرۆکەکانمان بەبیر هێنایەوە، ئەوانەی بەهێز میللەتەکانیان دەستەمۆ کردبوو، چاودێری کەسە زیرەکەکانیان بەوردی دەکرد، هەموویان کردبوونە رۆبۆرت و کویلە، سەردەمی پیرۆزکردن و

نەمرکردنی سەرۆکەکان مێژوویەکی رەش بوون، لێرە باسکردنی هەرماوە.

لە پێش ١٥ ساڵ دواسەربازی سوپای سوور لەو وڵاتەدا دەرچووە، کۆنە بارەگەی وەکالەتی ئیستخباراتەکە کە دەکەوێتە سێڕیانی نێوان شەقامی بریڤیباس (ئازادی) و شەقامی ستابو (ناوی ئەو دارەیە کە کەسی تۆمەتباریان پێ ئەشکەنجەداوە و پاشان سووتاندویانە)، هێشتا چۆڵە و کەس ناخوازێت بچێتە ناوی و ئاوەدانی بکاتەوە.

من سەردانی ئەشکەوتە تاریکەکانی گرتووخانەکانم کرد، شوێنەکانی ئازاردانەکانم بینی، کە رۆژانە بەردەوام ٢٥ کەسیان لەوێ لەسێدارە داوە، ئەوەی رەوانەی ئەو گرتووخانە شوومانە کرابووایە یان دەکوژران یان رەوانەی ئۆردووگاکانی کاریان دەکردن، لەوێشەوە گەڕانەوەیان نەبووە. ئەگەرچی ئەو دیاردانە لە لیتوانیا بۆ یەکجاری نەماوە، بەڵام لە ناو هزر و دڵ و دەروونی لیتوانییەکاندا ماوە و گەردەنی دەیان ملیۆن کەسی لە ئەوروپای ناوەڕاست گرتووە و بەئاسانی بەرنابێت.

ئێمە لە فەڕەنسا ئەوانەم دەبیست، لە ناو کتێبەکاندا دەمانخوێندەوە و زۆریش سۆزداریان دەبووین، دەمانزانی چ لەو ئۆردووگایانەی کارکردنی زۆرەملێ روویان داوە، بەتایبەتی لە کتێبی نووسەری رووسی سولجینیتسین، بەڵام ئەو ترس و ئازارە هیچ رۆژێک لە ژیانی ئێمە و لە رۆژگاری میللەتەکەماندا بوونی نەبووە، وەک ئەوەی لە ناو دانیشتووانانی وڵاتانی وەک ئەستونیا و لاتڤیا و لیتوانیادا هەبووە. من لەو گەشتەمدا بڕینی نێوانەکانی مێژوویی ناوچەیەک و لەگەڵ سەردەمێک و ناوچەیەکی تر زۆر بەزەحمەتم دەزانی، زۆریش ئازاریان پێ داوم. مەسەلەکە بۆ ئێمە بەڕاستی بەربەستێکی مەزنە، تا ئەودەمانەش مێژوو و رووداوەکان لە لیتوانیا بوونی ماوە و ئامادەیی هەیە، چونکە ئەو ئازارە لەو ناوچەیەدا لەسەر زاری گەورە و گچکەکانە، مناڵەکان و لاوەکان هەستی پێ دەکەن، هەموو کەسێک رووداوەکان بە بینینی خۆی دەبینێتەوە و دووبارە دایان دەڕێژێتەوە.

***

لەناو مۆزەکەدا

لە ناو مۆزەی مێژوویی ریگا کە دەکەوێتە ناوچەرگەی شارەکە، چیرۆک و بەسەرهاتی درێژی داخراو و گلینگلدان دەبینرێت، ئەوەش لە نێوان سالانی ١٩٤٠ تا ١٩٩١ روویان داوە، ئەو مۆزەیەدا مێژووی سێ قۆناخی کۆلۆنیلی دەگێڕێتەوە، کە یەکەمیان لەسەر دەست و فەرمانی سوپای سووری سەر بەستالین کە لە نێوان سالانی ١٩٤٠ تا ١٩٤١ روویان داوە، لەو سالەدا کە هیتلەر ولاتی فەرەنسای داگیر کردووە و پەیڤەکەی خۆی گەیاندووتە جێ کە دەیوت (نەمانی پیاو، نەمانی کێشەکانە)، ستالین بەسوپاوە بەرەو ولاتانی بالتیک هاتووە. پاش ئەوەی دەستەیەک لە خەلکە بەجەرگەکەی کوشتووە، پازدە هەزار و نیو هاوولاتیی لاتیڤی و یازدە هەزار ئەستونی و بیست و یەک هەزار لیتوانی لە رۆژی ١٤ی مانگی یولیۆی سالی ١٩٤١ دەربەدەر کردووە، لەوانە تەنیا ژمارەیەکی کەمیان گەڕاونەتەوە مالەکانیان و ژمارە زۆرەکەش فەوتاون.

هیتلەر لە رۆژی ٢٢ ی مانگی یونیۆ بڕیاری هێرشەکەی سەر رووسیا دەدات، لە ریگا لیتوانییەکان بەپێشوازی گەرم و بەسوپای رزگارکەر نازییەکانیان وەرگرتووە، هیوایان زۆربوو ولاتەکەیان بۆ رزگار بکات و سەربەخۆیی وەرگرن، بەلام ئەو خۆشی و کامەرانییە بەو رەوشە نوێیە زۆری نەخایاندووە کەوا ناوچەکەی ئەوانیش کەوتووەتە بەر دەسەلاتی نازییەکان و وێرانەکانیش لەگەل ناوچەکانی تری ئەوروپا ئەوانیشی گرتووەتەوە. پاش یەک مانگ لە کۆبوونەوەکەی (وانسی) سوپای نازی دەستی کردووە بەقڕکردنی جوولەکەکان، زۆر لە لیتوانییەکان شاهیدی ئەو کارەساتە بوون و یارمەتی سوپای نازییەکانیان لەو کردەوەیە داوە، لەوانە ڤیکتۆرس ئاراجس دەگێڕێتەوە کەوا لە کوشتنی ٧٠ هەزار جوولەکەی لیتوانی ئامادە و ئاگەداربووە. ئەلمانییەکان بەزۆر و بەپرۆسەیەکی ناڕەوا ١١٥ هەزار گەنجی لیتوانیان کردووەتە سەرباز لە سوپاکەیاندا، دیارە پێشتریش ١٠٠ هەزار گەنجیان

راپێچی سوپای سووریش کرابوو، بەژماردنێکی سادە دەکرێ بڵێن ڕێژەی ٣٠٪ خەڵکی لیتوانی لە ساڵی ١٩٤٥ کوژراون. کەشەرەکە کۆتایی هاتووە ئەوروپاییەکان لە هەموو وڵاتەکەیان ئاهەنگیان گێڕاوە و بەکۆتاییی شەڕەکان دڵیان خۆش بووە، بەڵام لە لیتوانیا ستالین و سۆڤیەت کە دووبارە ڕیگا دەگرێتەوە و تێدا ٤٢ هەزار کەسی لیتوانی لە زێدی خۆیان دەگوازێتەوە زۆر شوێنی تر.

***

٤

دەروازەی بالتیک

داگیرکردنی ئەو وڵاتە ٤٤ ساڵی خایاندووە، ئەوەی وەک یادگاریش لە بیر هاورێیەکەم ماوەتەوە زۆرە ئەو وتی:

کە هاووڵاتییە لیتوانییەکانیان لە کاروانەکە شوومەکەدا گواستووەتەوە، لە جیاتی ئەوان هاووڵاتیی رووسیان بۆ هێناوین، چونکە لیتوانیاش وەک وڵاتانی تری بالتیک دەروازەی رووسیا بووە بەرەو خۆرئاوا. شانسەکەم وەک وا رێککەوت پاش ١٨ ساڵ لەوەی سۆڤیەتییەکان دانیان بەسەربەخۆیی ئەو وڵاتانە لە ساڵی ١٩٩١ داناوە من سەردانی ئەوێندەرێم کردووە، ئێستاش رێژەی ٣٥ ٪ خەڵکی لیتوانیا بەزمانی رووسی قسە دەکەن، لەوانە رێژەی ٦٥٪ دانیشتووانی ریگای پایتەخت بەرووسی قسە دەکەن. لەو دەڤەرەدا دوو کولتوور و دوو مێژوو بەیەکەوە هاوشانن و لەنگەر دەکەن، ئەوە سەبارەت بەرووسەکان، بەڵام ئەوان نازییەکان بەوەحش دەناسن، ئەو لیتوانیانەی کە بەڕەچەڵەک ئەڵمانن دەڵێن ناکرێ نازییەت لەگەڵ وەحشیەتی سۆڤیەتییەکان بەراورد بکرێت، بەڵام دەرئەنجام مەسەلەی شوناس لەلای لیتوانییەکان بابەتی یەکەمە و ئەوان بەمەسەلەیەکی هەستیاری دەزانن.

***

دڵ لێدان بەرەو رووسیا لەو وڵاتە بەرەو لاوازی دەچوو، بەڵام هەردوو رەوەند و هاووڵاتی وا دەرگەکانیان بەرەو یەکتری دەکەنەوە و نزیک دەبنەوە، دیارە ئەوروپا رۆڵی لەو مەسەلەیەدا زۆر هەبووە، ئەو وڵاتانەی مەبەست و کارنامەی هاتنە ناو یەکێتی ئەوروپایان هەبوو، یەکێتی ئەوروپی ناچاری کردبوون

دیالۆگ بکەن، لە یەکتری نزیک بکەونەوە و ئەوەشی کردبوو مەرج بۆ هاتنەوە ناو یەکێتییەکە، بەتایبەتی کە لیتوانییەکان پاسپۆرتیان بەو لیتوانیانەی بەزمانی رووسی قسە دەکەن بەرەوا زانیوە، بۆ ئەوانەی سەرلەنوێ بیرۆکەی بەیەکەوە ژیان و بەیەکەوە هەڵبوونیان لە ناو کۆمەڵگەی لیتوانی پەسەند بوو.

***

لە ناڤرای ئەستونیدا

من بەرەو ناڤرا کە بوویتە خاڵی بەیەکگەیشتنی یەکێتی ئەوروپی و رووسیا دەناسرێت بەرێ کەوتم، ئەستونیا ئەو وڵاتەی ماوەیەکی زۆر لەلایەن یەکێتی سۆڤیەتییەوە داگیر کرابوو، وا دەردەکەوێت پاش ٢٠ لەکۆتاییی شەرەساردەکە ئەو وڵاتە بەخۆراگری ماوەتەوە. باپیرم لە کۆتاییی سییەکانی سەدەی رابردوودا لە ناو رووباری ئەلراین مەلەی دەکرد، لەگەڵ باسکە مەلەکانیدا دەپەڕییەوە ئەو بەری کەنارەکە، واتە دەگەیشتنە ناو ئەڵمانیا، گەنجەکانی ئەودەمە هێڵی سیگفریدیان بەرووی هێڵی ماجینۆ دانابوو. ئیمڕۆش هەمان دیمەن و رووداو لێرە لەسەر رووبارەکەی ناڤرا دووبارە دەبێتەوە، بەڵام وا دیارە وڵاتانی ئەوروپای ناوەڕاست بەیەکجاری پشتیان لە رووسیا کردووە، بەڵام ئەو ناوچە و هەرێمانە دەکەوێتە نێوان ئەو وڵاتانە هەموو شتەکانیان جیا نەکردیتەوە. ئەوەش لەلایەن ئەو ژوورنالیستانەی سەردانی ئەو دەڤەرانە دەکەن باش هەست بەوە دەکەن، دیارە کەوا ئەوان بەرامبەر هێزێکی گەورە و زەبەلاحن. بۆ نموونە هیندییە چینییەکان دەکەونە نێوان ئاسیای ئەسمەر و ئاسیای زەرد، ئەو ناوچانەی کەهەموو لایەک چاویان تێی بڕیبوو.

لە ناو وڵاتانی ئەمەریکایی ناوەڕاست و لە کاریبیش ئەو مەسەلەیە هەیە، بۆ نموونە هەموو لایەک چاویان لە وڵاتە گچکەکانی وەک پەنەما و کوبا دانابوو، هەمان مەسەلەش لەوڵاتانی مەغریب ئەوە هەبوو کە خۆرئاوا داگیری کردبوون، هەروەها لە ئاسیای ناوەڕاستیش ئەوە بوونی هەبووە، رووسیا و

چین نایەوێ ئەمەریکا بێزار و تووڕە بکەن، بۆیەش کار دەکەن تا ئەمەریکا ماوەیەکی دوور و درێژ لە ئەفغانستان بمێنێتەوە. نەتەوەکان باش لێ راهاتوون و فێربوون چۆن لە نێوان وڵاتاندا بژین و زیندوو بمێنێنەوە، یان چۆن دەتوانن ململانێیەکان و قەیرانەکان ببەزێن و لە ناو کێشە جیوسیاسییەکاندا دەربازیان ببێت. دیارە کەوا میللەتانی وڵاتانی ئەورووپای ناوەڕاست دەکەونە نێوان ناوچەیەک کە کولتوورەکەیان دابەشی دوو کولتوور بووە، ئەو وڵاتانەی بالتیک ئازار و ئەشکەنجەی زۆریان بەسەردا هاتووە، تا رادەیەک زۆریان نەمابوو لەسەر نەخشەش ڕەشیان بکەنەوە، بەڵام خۆڕاگری میللەتەکان و کۆششی بەردەوامیان بۆ مان و ژیان و سووربوونیان لەسەر بەکارهێنانی و خۆشەویستی زمانەکەیان ئەو میللەتانەی هێشتووەتەوە.

***

شاری ناڤرا شتێکی ترە، ئەو شوێنە خاڵێکی بەیەکگەیشتنە لە نێوان یەکێتی ئەوروپا و رووسیا، کە سێیەمین شاری ئەستونیایە و سەرژمێرییەکەی ٦٥ هەزار کەسە. لە ساڵی ١٩٤٥دا لە شەڕێکی دژواری نێوان سۆڤیەتییەکان و نازییەکاندا ٩٨٪ خەڵکەکەی کوژراون، پاش ئەو شەڕە شارەکە دەبێتە کۆلۆنێلێکی سۆڤیەتی. ئەستونییەکان تا ساڵی ١٩٩١ مافی هاونیشتیمانییان نەبووە، بەڵام پاش سەربەخۆییەکە ئەو مافەیان پێ ڕەوا بینراوە. دانیشتووانی ئەوشارە ٩٥٪ رووسی قسە دەکەین، کە هەموو قوتابخانەکان بەو زمانە دەخوێنن، هاوشانی ئەو زمانەش زمانی ئەستونیش لە پەروەردە بەکار دێت و زمانی فەرمی حکوومەتیشە. ناڤرا شارێکی گرینگە و لەبەرئەوەی ماوەیەک شارێکی سۆڤیەتی بووە بۆیە چیرۆکی تایبەتی خۆی هەیە. ئەو شارە لە ناکاویش دەبێتە شارێکی ئەورووپای خۆرئاوا، بۆیەش بەئاسانی ناتوانێت لەگەڵ ئەو رەوشە نوێیە بگونجێت، بەڵام لەو قاڵبەدا زۆری خۆی پێ ڕاناگیرێت، بەمردنی ئاسانیش گیان دەدات. ئەگەرچی ئەوان بوونەتە وڵاتێکی ئەوروپایی و بەئاسانی لە ناو وڵاتە ئەوروپییەکاندا دەسووڕێنەوە، بەڵام دیارە کەوا ئەستونییەکان ناتوانن لەگەڵ کولتووری خەڵکەکە ئاوێتەبن و

ڕەفــزی سـلبــیـــیـــان بۆ گـــۆڕان هـەیە، بـەوەش زۆرتر دوورەپـەرێز دەژیـن، لە ناوچەکانی سـەر کەنارەکانی رووبارەکە گوندی رووسەکـان بوونیان هـەیە، ئەو گوندانەش رەوشی ئابوورییان خراپە و هەژارییان پێوە دیارە.

پارێزگـاری مـۆزەکـە غـالینا سـمـیـر نوفـای کـە ژنێکی رووس بـوو و لە مۆسکۆش خوێندویەتی، ئەو وتوویەتی:

ئەسـتـونیا هیچ بۆ ئێـمـە ناکات و شـارەکـە بەردەوام سـەرژمـێرییـەکەی لە کەمی دەدات و خـەڵکەکەی بـاردەکەن، چونکە کـارگـەکان زۆریـان دادەخـرێن، گـەنجـەکـانیـان بەرەو بەریتـانیـا و ئەڵمـانیـا و فـەڕەنسـا دەڕۆن و دەچـنە ئەو وڵاتانەی جاران لە جەمسەری سۆڤیەتدا نەبوون. ئەو ژنە دەیوت گەنجەکانمان تا دوورنەکەونەوە و نەکەونە غەریبی بیر لە ئەسـتونیا و وڵاتەکەیان ناکەنەوە. زۆرم لەلا ســـەیربـوو ئەو دەیـوت ئێـــمـــە دوورەپەرێز بژین باشـــتـــرە نـەک لە خۆرئاواییـیـەکان نزیک بکەوینەوە. بەڵام من بەژنەکەی مـۆزەکەم وت، شـاری ئیڤاگورودی رووسی بەرامبـەر ناڤرا خـەڵکەکەی دەسـتیـان کورتە و هـەژارن، هـەمـــوویان بەرەو وڵاتانی خـــۆرئاوا دەڕۆن و کـــۆچ دەکـــەن ئەگـــەر باڤـــرا سنـوورەکـەیان بـۆ والا بکاتـەوە و بواری دەربازبـوونیـان بۆ بسـازێت، ئـەو لە وەڵامدا وتی:

راسـتـە هـەمـوو خـەڵکی مـۆسکۆ و سـانت پیـتـرسـبـۆرگ و شـارەکـانی تری رووسی گوزەرانیان خراپە و هـەژارن. بەڵام ئەو بەو قسانەی من نارەحەت بوو، بۆیەش کە لە یەکتری دابڕاین هەستم کرد ساردبوو.

مـامـۆسـتـاکـانی زانکۆ و رووناکـبـیـرەکـان کـە من لە وڵاتانی ئەوروپای ناوەڕاستی دیمانەم کردبوون دەیانوت، زەنگی مەترسی هەژاری لە رووسیا لێ دەدات، راوێژکـاری ئەڵمـانی هیلمـوت شـمـیـد سـەبارەت بەرووسـیـا دەیوت رووسیا تەنیا ڤۆلتاو بۆمبا نییە. بەڵام خـەڵکی ئەو کۆمارانەی بالتیک دەڵێن رووسیا بۆشاییـەکی گەورەیە و بەس. پروفیـسۆر جان فینیکی لە فرسـوفیا وتی: مـن وا دەزانم مـیللـەتی رووسی خـراپ دەرووخـێن، بەرێژەی ٨ تا ٩٪ لە ساڵی ٢٠٠٩ ئابوورییەکەیان کەم دەکاتەوە، بێجگە لە پیشەسازی سەربازی و

سامانە سرووشتییەکان هیچی تریان نییە. مارگو لوریستین مامۆستا لە زانکۆی تارتو دەیوت: رووسیا لە جیهانی سێیەمیشدا نییە، بگرە لە جیهانی چوارەمدایە.

پرسیارێک بوویتە مەبەستی رۆژەڤ و زۆر ئاراستە دەکرێت ئەویش ئەوەیە، رەنگە چین لەو بیست ساڵەی داهاتوودا هێز و وزەکەیان پێ دەگات، هەستیش ناکریت لەودەمانەدا ئەوروپا هیچ گۆڕان یان هەژانێکی شیاو و باشی لێ رەچاو بکرێت، دەبێ دوارۆژی رووسیای دەوڵەمەند بەسامانە سروشتییەکان لەگەڵ ئێمە و چینییەکان بگاتە کێندەرێ؟ بەڵام ئەو رووسیایە زۆرتر بەسەدەکانی ناوەڕاست دەبەسترێتەوە و ساڵانە دانیشتووانەکان و میللەتەکانی کەم دەبیتەوە.

***

٥

وارشۆ تاوەرە بەرزەکانی لە ناو خۆڵدا بەرزی دەکاتەوە

لە ناو تاوەرە شووشەییەکەی و لە نهۆمی بیست و چوارەمیندا لەگەڵ ماسیج فیتوکی ژوانم هەبوو، ئەو تەمەنی تەنیا چل و دوو ساڵ بوو، بەڵام ئەو بەڕێوەبەری دامەزراوێکی گرینگی پۆڵۆنی بوو، ئەویش دەزگای تیلیکۆ مونیکاتا پۆلسکا بۆ پێوەندییەکان، کە یەکێکە لە لقەکانی فرانس تیلیکۆم. ماسیج لەگەڵ دەزگاکەی کە پێک هاتبوو لە ٢٤ هەزار کارمەند توانیبووی سەرمایەی چوار ملیار و نیو یۆرۆ پەیدا بکات، کە من گەیشتم ئەو تازە لە کۆبوونەوەی بەسەندیکای کۆمپانیاکەی تەواو دەکرد، کە بریتی بوون لە ١٨ سەندیکا، دیارە ئەو جۆرە کۆبوونەوەیە لەگەڵ ئەو سەندیکایانە خاوەنکارەکان دڵشاد و ئارام ناکات، بۆیە من لە خانەخوێیەکەم پرسی:

هەموو مەسەلەکانی ناو کۆبونەوەکەت بەباشی بەڕێوە دەچوون، بەدڵت بوو؟

ئەویش لە وەڵامدا وتی:

بەڵێ کۆبوونەوەکە باش بوو، ئەوان لە دەستپێکی کۆبوونەوەکە وتیان سەندیکاکانی سەر بەفرانس تیلیکۆم لە سەرۆکەکەیان بەڕێوەبەرە گشتییەکە یەک ملیار یۆرۆیان وەرگرتووە، بۆیەش بەبیستنی ئەو هەواڵە لە ناو کرێکارەکاندا هەبوو شێت بووە، یان خۆیان کوشتووە. گونجاندن و ماڵیکردنی دەزگا ئەهلییە تایبەتییەکان لە پۆڵۆنیا زۆر زەحمەتە، ئاسان نییە، بۆیەش هەموو دەپرسن، ئێمە بەشمان چەندە؟! چەند وەردەگرین؟! منیش وەڵامم دانەوە، هیچتان نادەمێ. ئەوانیش وتیان هیچمان نادەیتێ؟ بەو وەڵامە هەموویان بێدەنگ بوون، ئێمەش بابەتەکەمان گۆڕی و لە بەرنامەی کۆبوونەوەکەدا بەخێرایی چووینە سەر مەسەلەیەکی تر.

لە نێوان وارشۆ و شیکاغۆدا

ئەوەی ماسیچ بۆی گێڕامەوە لە زۆر شوێن و دانیشتنەکانمادا دەیگێڕمەوە، ئەو پلێنگ ئاسا ستایلی پۆڵۆنی تێدابوو، بیر لەوە بکەوە کەسێکی دەسەڵاتدار لە فەڕەنسا ئەو جۆرە قسانە لەگەڵ ستافی کارەکەی بکات؟

پاش ئەوەی گوێم لە نوزانەوەکانی سەرسنوورەکانی نێوان ئەستونیا و رووسیا گرت پەڕیمەوە و گەیشتمە ولاتی پۆڵۆنیا، پیاو ناچارە فێرە درۆکردن بێت. نیشتەجێبوونی پۆڵۆنییەکان لە شیکاغۆ بەرێککەوت نەبووە، ژمارەیان زۆرە بۆیە دەکرێ ئەو شارە بەدووەم شاری پۆڵۆنییەکان لە جیهان ئەژمارد بکرێت. یەک کەسی پۆڵۆنی نەک تەنیا شەڕێک دەباتەوە، لە شەڕیش سەردەکەون، بەلام هەرگیز دان بەو سەرکەوتنەش دانانێت، دەزانی پۆڵۆنییەکان سروودێکیان هەیە، لەو سرووده نیشتمانییەی خۆیاندا دەڵێن ناپلیۆن ئەو نموونەیەی پێ بەخشیووین.

پاش سی ساڵ لە دامەزراندنی سەندیکای هاوکاری پۆڵۆنیا دەبێتە پلێنگی ئەوروپا، من هەست دەکەم هەموو پۆڵۆنییەکان حەز لە کارکردن دەکەن، کارەکانیان بەبەرنامەیە و دەیانەوێ ولاتەکەیان بگاتە لووتکە. شاری وارشۆ پێش بیست ساڵ شارێکی خاکی و خەوتوو و دڵتەنگ و داماو و تەزیوویش بوو، بەلام ئیمڕۆ بە تاوەرە بەرزەکان و بەبازاڕ و مۆڵەکانی شان لە شانی فەرەنسا دەدات. ئەوەی من لە گەشەی ئاوەدانی و بیناسازی لەو ولاتەکەم هەستم پێ کرد زۆر مەزنە بڕوا ناکرێت، ئەگەرچی تەنگژە ئابوورییەکەی جیهان ئەوێندەرێشی گرتووتەوە بەلام دەستی ئاوەدانکردنەوە و گەشە ئابوورییەکە لە چاو ولاتانی ئەورووپی خۆرئاوایی تر لەوێ بەردەوام و گەشەدارە.

لیسزاک بالسیروفیکز وەزیری دارایی پێشووی پۆڵۆنی و سەرۆکی بانکی ناوەندی پێی وتم:

پاڵەپەستۆیەکی زۆر لەسەر پۆڵۆنیادا هەیە، دەبێ پەلە بکەین و لەگەڵ زەمەن

پێشبڕکێ بکەین تا دەگەینە وڵاتانی تری ئەورووپای خۆرهەڵات، دەبێ ڕێژەی گەشەسەندن باش تۆمار بکەین، دوو جار بەقەد ئەڵمانیا و فەڕەنسا، هەر هیچ نەبێ ڕێژەکە بگاتە ٣٪. هەر ئەو کۆنە وەزیرە بەمنی وت، دەبێ پۆڵۆنییەکان پرۆسە زەحمەتە گرانەکانیان قبووڵ بێت، بۆیەش وتی:

کێشەی سەرەکی ئێمە چاککردنی گرفتی یاسای مووچەیە، کە لە ساڵی ١٩٩٩ دەستمان بەو گۆڕان و چاکسازییە کردووە، بۆیەش دەبێ خەڵکەکە زۆرتر و گەرمتر کار بکەن، ئەوەش سەرفیاتی دەوڵەت کەم دەکاتەوە.

***

فاکتەرەکانی سەرکەوتن

سەرنووسەری کۆواری پۆلتیک مالک ئۆستروفیسکی دەڵێت: دوو فاکتەر لەپ شت سەرکەوتنی پۆڵۆنییەکاندا هەیە، یەکەمیان پۆڵۆنییەکان زۆر ئازایانە و باشتر لە هەنگارییەکان کار دەکەن، دووەمیشیان ئەوەیە کەوا بانکەکانی پۆڵۆنیا ئەگەر زۆر باش و وردبینانە شرۆڤەیان نەکردبێت و باش لە مەسەلەکە تێ نەگەیشتبن، خۆیان نەخستووەتە ناو مەسەلە داراییەکان. ڕاوێژکار لە بانکی واست بی پۆلسکاو مامۆستای زانکۆ جان وینیکی دەیوت:

بەکردنەوەی ئەو دوو گرێیە و تێگەیشتن لەو دوو مەسەلەیە بواری ساز کرد پۆڵۆنیا پێش بکەوێت و هەڵبستێتەوە، ئەوەشیان بیست ساڵە ناوچەکەی هەراسان کردووە، دیارە کەوا ولایەتە یەکگرتووە ئەمەریکاش لەبەری دەناڵاند و ئەوانیش لەو قەیرانەدا خنکابوون، بەڵام بەزۆر زەحمەتیی توانییان دەربازیان بێت. ئەو وڵاتانە بیرۆدزەکانی میلتۆن فریدمان و دەستەکەی شیکاغۆیان پەیڕەو دەکرد، سەرچاوەکەش ئەوەیە کەوا هاووڵاتییان سەرپشک بکەن لەوەی ئازادبن لە بەکارهێنان لە بازاڕە ئازادەکان، کە بەڕاستی ئازاد و سەربەست بن، کەمکردنەوەی کرێ و دەستحەقەکان و سیاسەتەکانی پەیڕەوی گونجاو بوار ساز دەکات هەموو کەسێک دەراسەتی خۆی بکات و بەوەش بەئاسانی لەو مەسەلەیە بەسەرکەوتوویی دەربازیان بێت. بەئابووری

نیولیبرالەوە پۆڵۆنیا توانی لە ناو وڵاتانی ئەوروپای ناوەڕاستدا پێگەیەک بۆ خـۆی بدۆزێتـەوە، ئەوەش پاش ئەوە هـات کـە سـوودیان لە کـاردانەوەی تەنگژەکان و شۆڕشـەکان وەرگرتبوو. ئەوان کارامەبوون لەوەی چارەسەری بۆ رەهەندە سیاسییە ئابوورییەکان سەبارەت بەسیاسەتی ئیشتراکییەکان و دیموکراسییە ئەوروپاییەکان دابڕێژن، بۆیەش زیانەکانیان بەرچاو و گونجاو بوو، بەڵام ئێمە دەپرسین ئەوە چۆن شرۆڤە دەکرێت؟

بەڕێوەبەری گـشـتی بانکی لۆکـاس ئەو بانکە لقـێکە لە بانکەکـانی کریدیەبانک، باستیان شاربونتییە وتی:

ئێـمە میکانیزمێکی هاوبەشی بەکۆمەڵمـان نییـە، هەرکەسە بۆ خۆی و بەتەنیا کارەکانی بەڕێوە دەبات، چونکە هەموومـان برسیەتیمـان چێشتووە، گەنجەکانیشمان کارەکان بەڕێوە دەبەن، ئەوانەی لە ژێر سێبەری شیوعیەتدا نەژیاون. سەرەتا ئەندریک کلیسیک بانکێکی لەسەر ئەنتەرنێت دادەمەزرێنێت پاشـان بانکەکـە دەفرۆشـێتـەوە، دوایی بانکی بی کی دی بی بەڕێوە دەبات، بەڵام زووتر کۆمپانیای بی زاد یوی بەڕێوە بردووە، کە یەکەمین کۆمپانیای تەئمین بووە لە وڵاتدا، ژمارەی کرێکارەکانی دەگەیشتە ١٦هەزار کەس، بڕوا دەکەن قازانجەکەی لە ساڵی ٢٠٠٩ گەیشتووتە چەند؟ لە وەڵامدا زانیمان کەوا قازانجەکەی بەژمارە یەک ملیار دۆلاربووە، بۆیە ئەندریک دەبێتە یەکێک لە بەرپرسـە دیارەکـانی ئیـدارە لە پۆڵۆنیـا. ژوانی دووەمم لە شـوێنێک بوو دەکەوتە ئەو ماڵەی ژمارەکەی ١٩٣٠ لەسەربوو کە بەرامبەر وەزارەتی بەرگری بوو، سەرەتای سەرکردەی سەندیکای هاوکاری لیخ ڤالیسا کە لە ساڵانی ١٩٩٠ تا ١٩٩٥ پۆستی سەرۆکی وڵاتی لەدەستدابوو لەو خانووەدا تێدا دەژیا، بەڵام ئیمڕۆ کراوە بەبارەگای لویاتان، ئەوەش کۆمەڵەی پۆڵۆنییە بۆ دەزگا گچکە و ناوەندییەکان، کە سەرۆکایەتییەکەی لەلایەن هنریکا بوشنیارزەوە دەکرێت. ئەو ژنە پۆڵاینە کە کار و بەرگری لە کارنامەی بەبەرنامەی ئابووری دەکات، ئەو دەڵێت هەموو لایەکمان لەو پرۆسەیەدا بەرپرسین، دەبێ هەموومان بارەکە هەڵگرین، هەر لە چوارچێوەیەدا ئەو ژنەدا ئەوەیە کەوا دەخوازێت بیر

و رامـانـی هەمـوو خـەڵکەکـە دەگـۆڕێت کـە دەسـتـیـان بۆ پارە دەرهێنان لە گیرفانیان رادەکەن.

لەبەرئەوەی سەرژمێری وڵاتی پۆڵۆنیا دەگاتە نزیکەی ٣٨ ملیۆن کەس، بۆیە دەکرێ ئەو وڵاتە لەچاو ئەو وڵاتانەی ئەو ناوچەیە کە سەرژمێری دانیشتوانی لە نێوان سێ ملیۆن تا ١٠ کەسە بەیەکێک لە وڵاتە گەورەکانی ئەوروپای ناوەڕاست ئەژمارد بکرێت، سەبارەت بەبازاڕی پۆڵۆنییش سەدان کۆمپانیای بێگانە بۆ سەرمایەگوزاری رووی تێدەکەن. وا چاوەڕوان دەکرێت نزیکەی هەشت ملیار یۆرۆ لە بواری هێڵەکانی ئاسن و نزیکەی چوار ملیاری تریش لە بواری رێگە خێراکان بۆ سەرمایەگوزاری رووی تێ بکات، پارەش لەو وڵاتە کە مەزهەبی کاسۆلیک تێدا باوەڕ پێکراوە، کە هێشتا وەک کالایەکی حەرام سەیری دەکرێت، چونکە ئەوان بەیەکێک لە بوارەکانی گەندەڵی دەزانن. هێشتا بەڕێوەبەرێکی کۆمپانیایەکی کەرتی تایبەت مووچەکەی دە بەقەد بەڕێوەبەرێکی کەرتی گشتی بەرز نەبوویتەوە، بەڵام ئەندریک کلیسیکی سەرۆکی دەزگای بی زاد یو تایبەت بەکاروباری تەئمین بەگاڵتەوە دەیوت ئێمە هێشتا کار بۆ بەرژەوەندیی وڵاتەکەمان دەکەین. ماسیچ ڤیتۆکی ساڵانە ٥٠٠ هەزار یۆرۆ وەردەگرێت و بەشێک لەو مووچە و دەستکەوتە پاشکەوت دەکات، وەک ئەو وتی بەنیازم کار لە سیاسەت بکەم، چونکە مووچەی وەزیرێک تەنیا ١٥٠٠ یۆرۆیە.

***

٦

دووباره هەنگاریا لە بیر دەکرێتەوە

ژنە هاوڕێیەکم لە ئەلزاسەوە پێوەندیی پێوە کردم و وتی: من دەترسێم کارمەندە چەپەکانمان ئەوانەی نەخۆشەکان چارەسەر دەکەن، کە لەو نەخۆشخانەیە لەگەڵ من کاردەکەن لە دژی سەرۆک سارکۆزی وەک نارەزاییەک نایەوێت ڤاکسینی ئەنفلەوەنزای بەراز بەکاربهێنن. بەڵام لێرە مەسەلەکە بەپێچەوانەی فەرەنسایە، خەڵکە راستڕەوەکان لە دژی بڕیارەکەی حکوومەت کە بەسەرۆکایەتی چەپەکانە دژی کوتان و ڤاکسینی نەخۆشی ئەنفلەوەنزای بەراز دەجووڵێنەوە، بۆیە حەقمانە پرسیار بکەین، ئایا ئەو کارمەندانە کار بۆ پاراستنی تەندروستی خۆیان دەکەن، یان مەبەستیان سەلامەتی هاووڵاتییانە؟

ئەوەی سەفەر دەکات بێگومان کێشە و گرفتیشی دێتە پێش بۆیە رەنگە لەسەر سەفەرەکەی سارد دەبێتەوە یان پەشیمان دەبێتەوە، بەتایبەتی کە لە وڵاتی هەنگاریا خەڵکە سیاسییە توندڕەوەکان دەبینی.

پرۆسەی دیموکراسی وەسایە بناغەکەی لەسەر رای گشتی و دەزگاکانی میدیاوە دانراوە، مەسەلەکە جووڵاندنی ژیانی سیاسییە، ئەوەش بۆ هەموو مرۆڤایەتی وەک یەکە، کار و گەمە سەرەکییەکەش بۆ بردنەوەی هەڵبژاردنە، هیچ کەس و لایەنێک لەو پرۆسەیە ناباتەوە ئەگەر لایەنە بەرامبەرەکەی دوور نەخاتەوە و سەرکردەکەیان دوورەپەرێز نەکات. ئەو پرۆسەیەش جۆرێکە لە جۆرەکانی شەڕکردن، کە پێویستی بەتیمی گوێرایەڵ و پشتیوان دەبێت، ئەوانەش کار دەکەن ناوبانگی نەیارەکەیان ناشیرین بکەن و روویان بگۆڕن،

دیاره ئەوەش جۆرێک لە ترس و گیانبازی تێدا دەبێت، رای گشتیش حەز دەکات کەشەکە ئارام بێت، ئارەزوو ناکەن سەرکردایەتی و جەنراڵەکانیان بەڕووێکی توندکار و نیگەران دەربکەون. لە راپرسییەکاندا دەرکەوتووە کەوا دەزگاکانی پۆلیس و ئاگرکوژێنەوە و کەنیسەکان زۆرتر لەلایەن خەڵکەوە خۆشەویستن و ئەوانە دامەزراوی زۆر میللی و جەماوەرین، بەڵام دەزگا پەرلەمانییەکان لەو راپرسییانەدا دەکەونە خانەکانی بنەوە و دەنگیان کەمترە، کەواتە ئێمە دیموکراسیمان بەناخەوە دەوێت و خۆشمان دەوێت، بەڵام هاوکات ئەو شانۆ و سەکۆیەمان ناوێت کە گەمەکەی لەسەردا دەکرێت.

کە دیموکراسییەت دەکەوێتە نێوان بەرداشی شەڕی نێوان چاکخوازەکان و خراپەکارەکان، کە ژیانی گشتی بەشێوەیەکی هستیریایی بێ رێککەوتن لەسەر بەها بنەڕەتییەکان دەکرێت، ئەوەش مانای ئەوەیە سەرکردەکان و دەسەڵاتدارەکان بەهێزێکی زۆر و بەرقەوە کۆبەندەکانی دیموکراسی لەبن پێیان دەردەهێنن و رای دەکێشن، کەواتە ئەوان لە نزیکترین دەرفەتدا دەست بەشکاندنی دەکەن. من رەوشەکانی هەنگاریا و فەرەنسا لەگەڵ یەکدا بەراورد ناکەم، من وا دەزانم دیموکراسییەت لە هەنگاریا هێدی هێدی وردوخاش دەکرێ، دیارە کەوا توێژە سیاسییەکەی ئیمرۆی گۆڕەپانی سیاسەت لە هەنگاریا لە راستڕەوە توندڕەوەکانیش بەرەڵاترن، کە بەوە ناسراون زۆر دژایەتی سامییەت دەکەن و کار دەکەن لە هەڵبژاردنی داهاتوو گرەوەکە بباتەوە، کە بڕیارە لە ئەپریلی ساڵی ٢٠١٠ دەربچن، دیارە ئەوانە ئەگەر لەو پرۆسەیەدا زۆرینە بەدەست بهێنن کێشەیەکی راستەقینە و سەرئێشە بۆ ئەوروپا پەیدا دەکەن.

***

وڵاتەکە بەرەو هەڵوەشانەوە دەچێت

پێشبینییەکان وا نیشان دەدەن کەوا هەنگاریا بەرەو رووچوون دەچێت، میللەتی هەنگاری کە سەرژمێرییەکەی دەگاتە نزیکەی شەش ملۆن کەس

رەشــــبـــــینن، لە ســــاڵی ١٩١٩ هەنگاریا دابەش دەکـــرێت، چونکە لە دەستنیشانکردنی لایەن و بەرەکاندا هەڵە دەکەن و هەڵبژاردنەکەیان دروست نەبوو، لە رێککەوتننامەی (تریانۆن) سێ بەشی خاک و میللەتەکەی لە زێدی دایکیان جیا دەکرێنەوە. ئەمیرال هۆرپی لە ساڵانی ١٩٢٠ تا ١٩٣٠ لەگەڵ هیتلەر هاوپەیمانی دەکات، بەوەش مەبەستی بوو خاکە داگیرکراوەکانی وەرگرێتەوە، بەڵام بژارەکەی بەپێچەوانە دەکەوێتەوە و کارەساتێکی مەزن رووبەرووی میللەتەکەی دەکاتەوە، چونکە وڵاتەکە دەکەوێتە رێزبەندی وڵاتە دۆڕاوەکانی شەڕەکە و سوپای سۆڤیەت وڵاتەکە داگیر دەکات.

لە ساڵی ١٩٥٩دا سەرهەڵدانە جەماوەرییەکەی هەنگاریا وەچەرخان و رووداوێکی گەورەبوو، لە ئاکامدا حکوومەتەکە دەڕووخێت و بۆ ماوەی دوو هەفتە وڵاتەکە شپرزە و ناڕەحەت دەبێت، بۆیەش هێزە سۆڤیەتییەکان دەگەنە ناو رووداوەکە و (یانۆش کادار)ی سەرۆکی حزبی شیوعی هەنگاریاش بەسەرۆکی وڵات دادەنێن، ئەویش ماوەی ٣٢ ساڵ وەک کەسێکی هەستیار و گرینگ رۆڵ لەو وڵاتەدا دەگێڕێت. لە ساڵی ١٩٨٨ەوە پرۆسەی ریفۆرم دەست پێ دەکات، بەهەرەسهێنانی یەکێتی سۆڤیەتیش وڵاتەکە دەکەوێتە ناو ململانێ و ئاڵۆزییەکی ئابووریی مەزن.

***

ئۆتۆمۆبێلە کۆنەکانی هەنگارییەکان

جانوز میکساجبای نووسەر وتوویەتی کەوا یەکەم سەرۆکی حکومەتی هەنگاریا پێش ئەوەی ببێتە کەسی یەکەم لە رەوشی ئابووری وڵاتەکە. ئەو لە زانکۆی هارڤارد خوێندوویەتی، ئەو و ئەندامانی حکوومەتەکەی کە پێک هاتبوو لە چەندین کەسایەتی زیرەک و لێهاتوو، ئەوان وایان دەزانی ئابووری وڵاتەکەیان بەهەمان شێوەی چینی پەیڕەو بکەن، لەسەر ئاستە سیاسییەکەش دەیانویست سیاسەتی بێلایەنی شێوەی سیاسەتەکەی وڵاتی فنلەندا پەیڕەو بکەن، بەڵام لە کۆتاییدا بەرنامەکەیان وەک خۆی هێشتەوە و دەستکارییان

نەکرد، بەڵام دەستووره کۆنەکەی ساڵی ١٩٤٩یان هەموار کرد بەمەرجێک نەتوانن گۆڕان لە مادە گرینگەکان بکەن تا رەزامەندی سێ بەشی دەنگدەرەکانیان وەرنەگرن. هەر ئەو نووسەرە وتبووی کەوا ئەو دەستووره بواری رێککەوتن و کۆبەندی نەداوە، بۆیەش ئێمە لە هەمان شوێنی خۆماندا ماینەوە، ئەوە بیست ساڵە هەنگاومان نەناوە، هەر ئەو دەستووره وای کردووە بەهەمان کۆنە ئۆتۆمۆبێلە سکۆداکانمان هاتوچۆ بکەین. ئەو ریفۆرمانەی لە دەزگا هەنگارییەکان کراون کەم و گچکەن، ئابووریی هەنگاری لە سەردەمی شیوعییەکان گەشەی بەرچاوی بەخۆیەوە بینیبوو. پیتر ئەسترهازی وتوویەتی:

ئێمە پێش ساڵی ١٩٨٩ لە کاتی حوکمی دیکتاتۆرەکان وەک ئاژەڵ دەژیان، بەڵام ئێستا وا مەسەلەکان بەخێرایی دەگۆڕێن، کە رژێمەکەش رووخا ئێمە ئامادەییمان نەبوو ئازادییەکە لە ئامێز بگرین، بەرگەی ئەو گۆڕانە مەزنەمان نەگرت، من وا دەزانم دیالۆگ ستوونی دیموکراسییەتە، چونکە ئێمە هێشتا نازانین چۆن ئاخاوتن بکەین.

ئەو حزبە بەرەڵایانەی ئیمرۆش خەڵکە کە لە بیر دەکەن، لەبیرچوون و پشتگوێخستن ژان و خەمەکانی خەڵکەکەی رۆژبەڕۆژ زۆرتر دەکەن و کێشەکان چارەسەر ناکەن، راسترەوەکان دەڵێن چەپەکان شیوعین، بەڵام ئیشتراکییەکان بەحزبە راستڕەوەکانیش دەڵێن ئەو حزبانە فاشیین.

ئۆلگا سزیدیرکینیی ژنە ژوورنالیستێکی ئیستگەی ئێم ئار ١ سەبارەت بەرەوشی وڵاتەکە وتبووی: سیاسەت پاڵەپەستۆیەکی گەورەی لەسەر کۆمەڵگەکە دروست کردووە، کە لە ناو شەمەندەفەر من رۆژنامەیەکم لەدەستدایە و دەیخوێنمەوە، هەست دەکەم خەڵکەکە جنێوم پێ دەدەن، بەگەرمی پرسیار دەکەن، تۆ چۆن دەتوانی لە ناو ئەو خەڵکە و لە ناو شەمەندەفەر رۆژنامەیەک بگریتەدەست. چەندین خێزان لە ئاکامی توندڕەوی سیاسییەوە لە یەکتری جیا بوونەتەوە، ئەو رەوشە ئاگر خۆش دەکات شەڕ و دەمەقاڵێ لە ناو خێزانەکاندا روو بدات، مامۆستاکان جورئەت ناکەن باسی

مێژوو و شۆڕشەکان بۆ خوێندکارانیان بکەن.

ئیـــمـــســـاڵ لە بۆدابست کـــەس یادی بیـــست ســاڵەی بەرقـــراربوونی دیموکراسییان لە هەنگاریا نەکرد، هەروەها یادی دە ساڵەی بوونە ئەندامی پەیمانی ئەتلەسییان سازنە کرد، هەنگارییەکان بیریان لە یادی پێنج ساڵەی بوونە ئەندامی یەکێتی ئەوروپایان نەکردەوە، هەر ئەو ساڵەش ئاهەنگیان بۆ ئەندامیەتی هەنگاریا لە چوارچێوەی شنگن نەگێڕا. هەنگارییەکان هەستیان کردووە کە گوزەرانیان زەحمەت بووە، هەنگاریا لەسەر شێوازی رووسی بیر دەکەنەوە، دیموکراسییەت وەک حاڵەتێکی ناشیرین سەیری دەکەن، بۆیەش ڤلادیمیر پوتین ناچار بوو وەک کەسێکی لووتبەرز هەڵسوکەوت بکات.

جـۆزیف مـارتین ئەوەی رۆژنـامـەی لوبســارڤـاتیـر بەڕێوە دەبات دەڵێت: هەنگارییەکان هەست ناکەن وڵاتەکەیان بوویتە ئەندامی یەکێتی ئەوروپی، رەوشەکەمان وەک ماوەی نێوان هەردوو شەرەکەی لێ هاتووە هەموو شتەکان کـاڵ دەبنەوە، ئێـســتـاش هەمـان حـاڵەتە، یان وا دەزانین ســەردەمی داگیرکردنەکەی نازییەت و قڕکردنی قەرەجەکان و سوتماککردنی جوولەکەیە. لەو رەوشەدا مێژوونووسەکانمان خۆیان لە قەرەی ئەو رەوشە نامۆیە نادەن، ئەو بێدەنگییە مەزنە گوتاری سیاسی لە وڵاتەکەمان بۆگەن کردووە.

بییر کندری ئەندام لە ئەکادیمیای زانستەکانی هەنگاریا دەڵێت:

لەبەرئەوەی بەرچاوی مێژووەکەمان شێلووە، بۆیە نەوە لە دوای نەوە دەبێ باجی ئەوە بدەین، ئێمە لە ناو گێژاوێکی تاریکدا دەژین، کەسیش باسی ناکات بۆ نەوەکانی پاش خۆمانی ناگێڕنەوە.

بەپێی دەرئەنجامی راپرسییەکان رێژەی ٧٠٪ دەنگەکان لە هەڵبژاردنی داهاتوو بەر بەرەی راستڕەوەکان دەکەوێت، لە دەنگەکانی تریش رێژەی ٣٠٪ بەر راستڕەوە توندڕەوەکان دەکەوێت. راستڕەوەکان دەڵێن ئەو قەیرانە ئابوورییەی لە وڵاتەکەماندا بەرقـرارە جوولەکە بەرپرسن، دەستی ئەوانی تێدایە، قەرەجەکانیش رۆڵی مەزنیان هەبووە لەوەی کێشەی کۆمەڵایەتی زۆر

لەو وڵاتە روو بدات. بەڵام ئیمڕۆ حزبە راستەکان جورئەتی ئەوە ناکەن بڵێن کەوا دەماری زیندووی ژیانی هاوچەرخ لە ئەستۆی هەمووماندایە، تاکەکان لەوە بەرپرسن، بەشێوەیەکی چەواشەکارانە جوولەکە یان قەرەجەکان یان سەرمایەی بێگانە دەکەنە فاکتەری سەرەکی لەو قەیرانە ئابوورییەی هەنگاریا، بەڵام ئەو رەوشەی بودابست راستییەکی تاڵە، ئادم میکنیکی ئەندام لە سەندیکای سولیدارنۆک باسی لەوە کردووە و وتوویەتی: رووی خراپەکانی شیوعیەت لەوە دەبینرێت کە هێشتا روویان نەداوە.

***

٧

کۆشکی پاشا لە بەرلین نۆژەن دەکرێتەوە

کـۆشکـی گلیـۆم لـە ناوەڕاسـتـی بەرلـین نۆژەن دەکـرێتـەوە، بـەوەش دەبێـتـە سونبلێکی بیناسازی مـەزن، تا کۆشکـەکە تەنیا نەبێتە هێما و تاکە سـونبلی رابردووی برووسـیـیـەکـان، لـەو کـۆشکـەدا مـۆزەیەکـی هونەری زۆر نـایـابیش دەکەنەوە، ئـەوانـەی سـەرپـەرشتکاری ئەو پرۆژەیەن دەخوازن ئەو مـۆزەیە ببێتە سەرچاوەیەکی هونەری پرشنگداری جیهان. جۆن مۆنی دەڵێت:

ئەگەر داوای ئەوەم لێ بکرێت چ سەرلەنوێ بنیات بنێمـەوە، من لە وەڵامدا زوو دەڵێم کولتـوور. ئایا ئەو دەستـەواژە و ئەو بژارەی مـۆنی دروستـە، قسـەی یەکێک لە ئەدیبە ئەوروپییە گەورەکـان دروستـە، ئایا ئەوە مـەیسـەر دەبێت، لە رەوشێکدا هێشتا شوێنەوارەکانی جەنگی دووەمی جیهان لە پاش تێپەڕبوونی ٦٥ سـاڵ بەسـەر کۆتایی هاتنـی ئەو شـەڕە خـوێناوییـە لە هزری خـەڵکێکی زۆر بوونی هـەرمـاوە. یەکـێک لەو سیـمـایەی نیشـان دەدات کـەوا نـۆژەنکردنەوە و ئاوەدانکردنەوەی کـەلاوەکانی شـەڕەکە نۆژەنکردنەوەی کۆشکێکە کە تا سـاڵی ١٩١٨ کـۆشکـی ئیـمـپـراتـۆریەتی ئەڵـمـان بووە، ئەو کـارەش لـە سـاڵی ٢٠١٠ دەست پێ دەکـــات، بڕیاریشـــە لـە ســـاڵی ٢٠١٥ تـەواو بکرێت. پرۆژەکـــە مـەبەستێکی دڵخوازی پیرۆزی هەیە، بەو کـارە بەرلین کە لـە بینایەک لە ئامێز دەگرێتـەوە، ئەوەش هـاوشـانکردنی بیناسـازی و مێژووە لە نـاوەڕاسـتی وڵات بەرز دەکـرێتـەوە. ئەو کـۆشکە لە سـاڵی ١٩٤٥ بەر بۆمـبـاکـانی ئاسـمـانی بەریتـانییـەکان و ئەمـەریکاییـەکان کەوتبوو، پاشـانیش شیـوعییە ئەڵمانـەکان خـاپووریان کـردووە، کە بووبـووە سونبلی روحـی شەڕانگێزی ئەڵـمـانەکان، ئەو کـۆشکە لە ناوەڕاسـتـی سـەدەی پازدەمین دەست بەدروسـتکردنی کـراوە. ئەو

کۆشکە بڕیارە لە ساڵی ٢٠١٥ پاش نۆژەنکردنەوەی بکرێتەوە و ئەوەش لە یادی بیست و پێنج ساڵەی رووخانی دیوارەکەی بەرلینە، بڕیارە لە ناو کۆشکەکە مۆزەیەکی گەورە بۆ هەموو بوارەکانی هونەر ساز بکرێت، بەنووسینێکی کۆواری سکلۆس پۆستی بەرلینی ئەو کۆشکە دەبێتە زەمینی گۆڕینەوەی کولتووری جیهانی.

***

لە وتارێکدا کۆمپانیای لۆفتهانزا سەبارەت بەنۆژەنکردنەوەی ئەو کۆشکە ئاماژەی بەوە داوە کەوا بوونی ئەو کۆشکە لە ناوجەرگەی بەرلینی پایتەختدا بۆ برووسیا بەسەرکەوتن ئەژمارد ناکرێت، مەسەلەکە لەوە گەورەترە، مەبەست لەو کۆشکەش دامەزراندنی مەڵبەندێکی گۆڕینەوەی کولتوورییە لە جیهاندا.

ئەوانەی گلەییش لە نۆژەنکردنەوەی ئەو کۆشکە دەکەن حەقیان هەیە، چونکە ئیمپراتۆریەتی ئەڵمانیابوو کەوا ئاگری جەنگی یەکەمی جیهانی لە ساڵی ١٩١٤ هەڵگیرساند و خۆشی کرد، بۆیەش مێژوونووس فریتز فیشر وتوویەتی: کەوا گلیۆمی دووەم و سەرۆکی ئەرکانەکەی زووتر و لە ساڵی ١٩١٢ەوە بڕیاری شەڕەکەیان دابوو، خۆیان بۆ ئەو شەڕەش ساز کردبوو، بۆ ئەو مەبەستەش ستراتیجیەتی گشتییان بۆ شەڕەکە داڕشتبوو. ئەگەرچی ئەو دوایی بێزاریشی لە هیتلەر دەربڕیبوو، بەلام کە هیتلەر فەڕەنسای داگیر کردبوو دەستخۆشی و پیرۆزبایی پێ وتبوو، بەلام من وا دەزانم هیچ بیانووێک نییە ئەوروپاییەکان لە نۆژەنکردنەوەی ئەو کۆشکە نیگەران بن و ئەو بۆنەیەش بەگرینگ وەرنەگرن، چونکە بەرلین شارێکی سەنتەریی گەورەیە و سەرژمێرییەکەی دەگاتە نزیکەی سێ ملیۆن کەس، رووبەرەکەشی هەشت جار لە پاریس گەورەترە.

***

لێرە هەموو دیاردە و سیماکانی نازییەت بنبڕ کراوە، بەلام تاکە دروشم و شێوەی نازییەت لە لەتبوونی ئەڵمانیا بەدوو کەرت لە رۆژانی شەڕی ساردا مابوو، ئەڵمانیا کرابووە دوو دەوڵەت.

پاریس بەپێچەوانەی بەرلین هەڵکەوتووە ئەو شارە لە سەدەی یازدەمەوە لەلایەن ژمارەیەک ئەندازیاری بیناسازی نەناسراو، بەڵام بەگیانی کۆمەڵەوە ساز کراوە و نەخشەسازییەکانی کراوە، بەڵام بەرلین دیسان بەپێچەوانەی پاریس بەدەستی شاکارە مەزنەکانی مەزن و ناسراوی بیناسازی جیهان نۆژەنکراوەتەوە. ئەو ئەندازیارە بێگانانەی لەو شارەدا کاریان کردووە لە ناو گێژاوێکدا کاریان کردووە، پرۆژەکەیان وەک ئیستگەیەکی گەورە سەیرکردووە، من وا هەست دەکەم شارێکی وەک میونش لە بەرلین زۆرتر گونجاوتر و ئاوێتەترە، دیارە کەوا یەکێتی ئەڵمانیا بەندە بەچەندین مەسەلەی گرینگ، ئەگەرچی بیست ساڵە دیوارەکەی ناو بەرلین رووخاوە، بەڵام هێشتا شارەکە بەدروستی بەیەکتری نەبەستراوەتەوە، بۆیەش نۆژەنکردنەوەی ئەو کۆشکە پێویستییەکی مەزنە، چونکە بەوەیان بەرلین دەبێتە خاوەن دڵ و سەنتەر و جەمسەر و هیمایەکی فرەرەهەندی دیار.

ئەوەی لە پشت ئەو پرۆژەیە وەستاوە کەسێکی بەحەماسە، ئەویش ناوی ویلهام فۆن بودینە، ئەو پرۆژەکەی زۆر خۆش دەوێت، دەکرێ بڵێین عاشقی پرۆژەکەیە. ئێوارەیەکیان خاوەن پرۆژەیەکەمان لە هوتێلێک بینی، ئەو وەعدی پێ دام من بباتەوە مەڵبەندی زانیارییەکان، لەوێ هەموو نەخشەکانی پرۆژەکە نمایش کراوە، وێنەکان هەڵواسراون، کەلوپەلی پرۆژەکەش لەوێیە، ئەوانە بۆ فرۆشتن دانراوە تا پارەکە ببێتە سەرمایەی تەواوکردنی پرۆژەکە.

بودین بەمنی وت: دەبێ بۆ تەواوکردنی رووکاری کۆشکەکە ٨٠ ملیۆن یۆرۆ کۆبکەینەوە، حکوومەتی فیدراڵیشمان ٤٤٠ ملیۆن یۆرۆی بۆ تەرخان کردووە و شارەکەش ٣٢ ملیۆن یۆرۆی لە بودجەی تایبەتی خۆی بۆ پرۆژەکە تەرخان کردووە. ئەو بەردەوام کارکەرە ئەڵمانەکان هان بدات بەهەموو شێوەیەک پشتیوانی لە تەواوکردنی نۆژەنکردنەوەی کۆشکەکە بکەن، ئەوەی شایانی باسە پەرلەمانی ئەڵمانی لە مانگی یونیۆی ساڵی ٢٠٠٢ رەزامەندی لەسەر نۆژەنکردنەوەی کۆشکەکە بۆ سازکردن و گەشاندنەوەی بەرلین داوە.

پرۆژەکە مەبەستی ئەوەی هەیە یەکێتی بیناسازی شارەکە راگرێت، تا

بەرلین لاوازی یەکێتی شێوازی بیناسازییەکەی بشارێتەوە ئەو پرۆژەیە کارکەرە، لەگەڵ ئەو کۆشکەدا چەندین مۆزە و سینەما و هۆڵی کۆنسێرتی تێدا دەبێت، بەوەش لە داهاتوودا بەرلین شان لەشانی شارەکانی وەک واشنتۆن و لەندەن و پاریس دەدات، چونکە هێشتا ناکرێ بەو شارە بڵێین پایتەختێکی گەورەیە، چونکە مۆزەی گەورەی نییە، لەو ماوەیەدا لە وڵاتانی ئەوروپی دەستکراوە بەدروستکردنی چەندین مۆزەی گەورە، بەڵام لەپاریس هەست دەکەین ئەو بەرنامەیە لە کاردا نییە، وا دیارە وەزارەتی دەرەوە بەشێوەیەکی خۆکوشتن دەستی لە پرۆژە کولتوورییەکانی دەرەوە بەرداوە و ئەو بەرنامەیەی پشتگوێ خستووە، چونکە هەموو دانیشتوانی جیهان ئەوە باش دەزانن کەوا گەشەی نەتەوەکان بەگەشەی کولتوورەوە بەندە. قۆناغەکە بابەت و سیماکانی گۆڕینی دەسەڵاتە ئەخلاقییەکانی نەتەوەکان بەنمایشی هێز ناس ناکرێت، مەسەلەکان گۆڕاوە. دیارە کەوا ئەوروپا و چین باش لەوە تێگەیشتوون دبلۆماسیەت و گەرمەی بازرگانییەکەی دەرخستەی لە دەستێوەردانی سەربازی باشتر و بە سوودترە. کە جۆرج بۆش وڵاتی عێراقی داگیر کرد هەموو جیهان بەوە تووڕەبوون، وا باراک ئۆباما دەیەوێت ئەو هەڵەیە چاک بکاتەوە، ئەوەی ئیمرۆش ئەڵمانیا دەیکات رەهەندی جیهانی پێوەیە، ئەو دەخوازێت مێژووی خۆی و پیاوەکانی بەشێوەیەکی زۆر تایبەتی تۆمار بکات.

***

٨

کۆماری شیکیا و ناپلیۆن

نیشانەی سەرکەوتووەکانی ناپلیۆن لە نەمسادا نەماوە، بەڵام پێیان خۆش بێت یان دڵگران بن، شوێنەواری داگیرکردنەکەی ئەو ئیمپراتۆرە بۆ وڵاتانی ئەوروپای ناوەڕاست لێرە و لەوێ هەستی پێ دەکرێت. ئەو ڕێگەیەی دەتباتە ئۆلوموتس بەبن ئۆتۆمۆبێلی دروستکراوی ئەڵمانیا دەلەرێتەوە و وادەزانیت تۆ لە ناو گۆڕەپانێکی پێشبڕکێی لێخوڕینی ئۆتۆمۆبێلەکانی، ئەوەندە خێران هەست دەکەم خێراییەکانیان دەگەیشتە ٢٠٠ کیلۆمەتر لە یەک سەعاتدا. ئەوانەی ڕێگەی نێوان شاری برنو کە دووەمین شاری کۆماری شیکیایی و براتیسلافای سلۆفاکی بەکار دەهێنن بەئاشکرا دیارە کەوا پێشبڕکێ لەگەڵ زەمەندا دەکەن، لێرە وادیارە کەوا ئۆتۆمۆبێل گەمەیەکە و دەبێ و ناچاری هێز و تاقەتەکانی هەموو دەربخەیت، ئەگەرچی ئۆتۆمۆبێلەکان زۆر خێرابوون و ڕێگەکەش بەبەفر داپۆشرابوو، لە ناو سروشتە زۆر جوانەکەدا من توانیم تابلۆکانی ریکلامی بەدرێژاییی ڕێگەکە بخوێنمەوە.

لە نەمسا ناپلیۆن گەورەترین شەڕی لە ڕۆژی ٢ی مانگی دیسمبەری ساڵی ١٨٠٥ کردووە، ئەو شەڕە بەشەڕی سێ ئەبتەرەکە ناسراوە، لەوێ ناپلیۆن دیمانەی بەقەیسەری رووسیا ئەلکسندەر و ئیمپراتۆری نەمسا فەرنسوای دووەم بووە. کە قەیسەری رووسیا لە نەمسا بەرەو رووسیا دەکشێتەوە ناپلیۆن شەڕەکە دەباتەوە، بۆیەش ئیمپراتۆری نەمساش دان بەداواکانی ناپلیۆنی براوە دادەنێت و لەوێ ڕێککەوتننامەیەک لەگەڵ فەڕەنسا مۆر دەکات، ئەو سەرکەوتنەبوو کەوا ناپلیۆن دەگەیەنێتە لووتکەی نەمری و شکۆ، لەو ڕۆژەوە ئەوروپا لە بواری سیاسییەوە ڕێک دەخرێت و لەبەرئەوەی ئەو براوەی

شەڕەکان بووە بۆیە هەموو ئاراستەکان لەبەر ڕۆشنایی ئەو لەو کیشوەرەدا دەبێت. من سەردانی مەیدانی شەڕەکەم کرد، کە لە شێوەی لاکێشەیەکە و درێژییەکەی دوازدە مەترە پانییەکەشی تەنیا هەشت مەترە.

ئەو ناوچەیە فراوانە و لەسەر ڕێگەکەش خانووی سازکراوی زۆری تێدا دروست کراوە، خەڵکەکە دادەنیشن سەیری کاروانی درێژی ئۆتۆمۆبێلەکان دەکەن کە لە بەردەمیاندا ڕەت دەبن، ئاشکرا کەوا گەشەی ئەو گوندانە لەسەرخۆ دەبن، چونکە ڕێگەکانیان هەموو قوڕن و خۆڵەکەشی بەخوێنی ١٢٩٠ سواری فەڕەنسی و نزیکەی ١٦ هەزار نەمساوی و رووسی ئاو دراوە، کە لەو شەڕەدا کوژراون. لەو سەفەرەم بۆ نەمسا لەوە تێگەیشتم بۆچی ناپلیۆن کە شەڕەکە تەواوبووە لە نەمسا کۆشکێک بۆ خۆی دروست دەکات و لەوێ دەژیت، ئەو دەزانێت لەوێیەوە دەتوانێت کۆنترۆڵی هەموو ناوچەکە بکات. ناپلیۆن لەسەر هەیوانی کۆشکەکەوە بە سەربازەکانی دەڵێت:

سەربازەکانم من لە ئێوە ڕازیم، ئەوەی بەشانازی بۆتان دەمێنێتەوە کەوا لەو شەڕەی نەمسا بەشداریتان کردووە، بەشکۆوە ئەوە دەگێڕنەوە. ئێمەش کە ئەوانەمان لە کتێبەکانی مێژوو خوێندووەتەوە زۆر باندۆریان لەسەرماندا بووە.

***

شاری گۆڕستانەکان

ئیمپراتۆری نەمسا فەرانسوای دووەم پاش ئەو شکانەی ورد دەراسەتی ڕەوشی خۆی کردووە، بۆیەش سێ هەفتە پاش شەڕەکە و لە ڕۆژی ٢٦ ی مانگی دیسەمبەری ساڵی ١٨٠٥ وازی لە تاجی ئیمپراتۆریەت دەهێنێت. لەلایەن ناپلیۆن و هیتلەر و ستالینەوە ئەورووپی ناوەڕاست پارچە پارچە دەکرێت، ئەو بەشکردنە پێوەندیی بەحەماسەتی فەڕەنساوە هەبوو، ئەوەی ناپلیۆنی لە پرەنسیپە سەربازییەکاندا زۆر زیرەک بوو، فەڕەنسا تووشی کەمی خوێن کردبوو، بێجگە لە خوێنی فەڕەنسییەکان لە ئەورووپاش خوێنی زۆری ڕشتووە، قوربانی و زیانەکانی ئەو شەڕانەی ئەو کردوویەتی زۆرن و

ژمـارەیان دەگـاتە ٤٤ شـەڕ، بەپێی بۆچوونی مـێژوونووسـان دەڵێن قـوربانی شـەڕەکـانی ناپلیـۆن لە زیانـی جەنگی یەکـەم جیـهـانی زۆرتر بـووە. هـەر ئەو مـێژوونووسـانە نووسـیویانە کەوا ئەو سـوپا فـەڕەنسـیـیـەی کە هێـرشیـان بردووەتە سەر رووسیا بەسەرۆکایەتی ناپلیۆن کە ژمارەیان ٦٠٠ هەزار کەس، ژمـارەیەکی زۆر کـەمیـان بەسـەلامـەتی گـەڕاونـەتەوە. ناپلیـۆن رووی لە هـەر وڵاتێک کردبێت جێ پەنجەی ماوە و ناوەکـەی لە هزری ئەوروپییـەکان مـاوە، پۆڵۆنییـەکان و سلۆڤینییـەکان خـۆشیـان دەوێت، بەڵام هـەندێ لەو شـارانەی سـوپاکەی ئەو گـەیشـتوویەتی تا ئیـمـڕۆش هـەر گـۆڕسـتـانە، بۆ ئەوانە جێگەی نیگەرانی و خـەمۆکی بووە. ڤیلنیوسی پایتەختی لاتیڤیای ئیمڕۆ یەکێکە لەو شـارانە، لـەوێ دوو هەفـتـەی تـەواو مـاوەتەوە، دەڵێن ٤٠ هەزار جـەنگاوەرە دێرینەکانی لەوێ کوژراون و مردوون، پاش ئەو قوربانییە زۆرە ئینجا سوپاکە توانـیـویەتی دەربازی بێت. سـەرەتا ئەوان لەو شـارەدا لـەسـەر دەسـتـیـان راگـرتوون، بەڵام پاش سێ رۆژ هـەڵدەوەرێن. ئەوانەی کـارەسـاتەکـەی ئەو رۆژانەیان گێڕاوەتەوە، دیمەنی ترسناکیان پێ بووە، مەسـەلەکە هەندە سـەیر نییـە و رۆژەکـەش ئەوەندە دوور نییـە، تەنیـا دوو سـەد سـاڵێکە و ئەوەش زۆر دوور نیـیـە. لە سـاڵی ٢٠٠٣دا لە ڤـیلنیـوس و لە کـاتی هەڵکۆڵینی بنـاغـەی پارکـێکی ئۆتۆمـۆبێل راگـرتن لە گـەڕەکی سـیوارس مـسـتـیلیـسدا ئێسک و پرووسکی سـەربازە فەڕەنسییەکانی ئەو شـەڕەیان دۆزیوەتەوە. لەو گەڕەکـەدا کـە یەکـێکە لـە گـەڕەکـەکـانی ئەوروپای ناوەڕاست لەوێ دوکـتـۆرێکی ددان و مـەڵبەندێکی شـووشتنی ئۆتۆمۆبێل و ئوتوخـانە و وەکالەتێکی گەشـتوگـوزاری تێدایە. لەو گەڕەکە قسـەم لەگەڵ پیاوێکی پاککەرەوە کرد و پرسیم ئایا دەزانی گۆڕی سـەربازە فەڕەنسییەکانی شـەڕەکانی سەردەمی ناپلیۆن لە کێندەرێیە، ئەو لە وەڵامدا وتی:

بەڵێ لە ژێر لەو بینایە سـوورەدا سـەربازەکـان نێـژراون. دیارە کـەوا ئەو لەوەڵامـەکەیدا زۆر دڵنیـابوو. منیش چوومـە شـوێنەکە بەڕاستی شـوێنێکی زۆر جوان بوو.

سەربازە کوژراوەکانی فەڕەنسی لەجەنگی دووەمی جیهاندا گۆڕەکانیان زۆر دوور نییە، لە پۆڵۆنیا نێژراون، ئەوان و هاووڵاتییە مەدەنییە لیتوانییەکان کە لەسەرهەڵدانەکەیان دژ بەسوپای سۆڤیەت لە ساڵی ١٩٩٠ کوژراون لەیەک نیزکن. ئەو گۆڕستانە تەرمی کوژراوە ئەوروپاییەکانی تێدایە، لەوێ من تێگەیشتم لەکێوە هاتووم، من لە ساڵی پەنجاکانی سەدەی رابردوو لە دایک بووم، بۆیەش من ئەندامێکی کۆمەڵگە مەدەنییە فەڕەنسییەکەم، ئەوانەی کەوا لە پاش ناپلیۆنەوە شەڕمان هەڵنەگیرساندووە. بۆیەش دەکرێ بڵێین ئەو ئەوروپایە ئیمڕۆ بەئارامی و بەئاشتی دەژیت بەشەڕ دروستبووە و شەڕەکانە ئەو ئاشتییەی ئیمڕۆی بەرقرار کردووە. کە لە سنوورەکەی نیوان شیکیا و سلۆڤاکیا دەپەڕیمەوە هەستم دەکرد یەکێتی ئەوروپا توانیویەتی هەندێک لە برینەکانی کۆنی سارێژ بکات، ئەو وڵاتانە بوونەتە ئەندام لە فەزای شنگن، سنوورەکانیان بەڕووی یەکتردا کردووتەوە، ئەوەش بۆ ئەو وڵاتانە گرینگە، کە شەڕەکان لە یەکتری دووری خستوونەتەوە و پارچە پارچە دەبوون.

***

٩

سۆفیا لە ژێر باندۆری رووسیا دەمینێتەوە

ولاتی بولگاریان لە سالی ٢٠٠٧ دەبێتە ئەندامی یەکێتی ئەوروپی، بەلام هێشتا تا ئەو سەعاتەش برا گەورەکە و کۆنە شیوعییەکانی لە بیر نەکردووە، ژیان و بازرگانییەکانیانی خەڵکەکەی بولگاریا برووسیامان بەبیر دەهێنێتەوە، بۆیەش دبلۆماسە بڕوا پێکراوەکانی ئێرە بەوە تووڕە دەبن. دبلۆماسە ئەوروپاییەکان لە تووڕەییەدا ئاگریان لێ دەبارێت، ئەوەش لە سەفارەتێک بۆ سەفارەتێکی جیاوازە، ئەوان بەڕوونی دەڵێن، لێرە مافیا بوونی هەیە، دادپەروەری بوونی نییە، ئێرە نموونەیەکە لە سیستەمەکەی رووسیا لە ناو یەکێتی ئەوروپی دیارە ئێمە ئەوەمان نەویستووە. دیارە ئەو رەوشە ئەگەر نەما، بێگومان سەفیرەکان لەو دەیان ملیارەی کونلسخانەی ئەوروپی لە بولگاریا بەوانی بەخشیوە بێدەنگ دەبن و قسەیان نامینێت، بەلام لەو حالەتەی ئێستا زۆر تووڕەن.

کە پێیەکانت دەختە ناو خاکی هەنگاریا و سۆفیا وا دەزانی لە ولاتی کۆنگۆیت، ئەو ولاتەی سەرژمێرییەکەی دەگاتە هەشت ملیۆن کەس، سەرەڕای ئەو رەوشە نالەبارەش بۆ نمونە هێشتا لەبۆخارست باشتر گەشەی کردووە. رەوشی ئابووری و گوزەرانی شارەکە وەک پایتەخت لەگەل لادێیەکانی جیاوازییەکی زۆریان نییە، لێرە وەک بودابست خانووە میللییەکان پشتگوێ نەخراوە، بەلام ئەوروپییەکان بەردەوام رەخنەیان هەیە، ئەوان رەوشەکەیان ئەوەندە خراپە ناکرێ لەگەل رۆمانیا و هەنگاریاش بەراوردیان بکەین.

***

شۆڕشی کۆشک

ئەو شـۆڕشـەی لە رۆمـانیا لە سـاڵی ١٩٨٩ بەرپا بووە تەنیـا شـۆڕشـێک بووە لەسەر کۆشکەکە، سـەرکردە شیوعییـەکان توانییـان شۆڕشـەکە بکەن و ناو لە خۆیان بنێن ئیشتراکییـەکان، بەوەش پشکەکانی وڵاتەکەشیان لە ناو خۆیاندا دابەش کـردووە. ئەوەی لە بولگاریا رووی داوە هـەمـان شت لە بۆخـارسـتـیش کراوە، بـەڵام بەڕادەیەکی کـەمـتر، هـەمـوو بولگارەکـان ئەوەیان لە بیرە کـە لە ساڵی ١٩٨٩چ رووی دا، لەو سـاڵەوە موسڵـمانە تورکەکانی بولگاریاش هـەموو مـافـەکانیـان وەک تاکی بـولگار دەسکەوتووە، بۆیەش ئەوروپییـەکان بەچاوێکی سووک سـەیری بولگاریا ناکەن.

کە چوومـە پێشـانگەیەکی خشـڵفرۆشی ئیتـاڵی لە کۆگـایەکی نایابی سۆفیا تێگەیشـتم رەوشـەکە چۆنە و گوزەران لەکێندەرێیە، لەوێ ژنە نمـایشکەرەکانی مۆدە بەفسـتـانی دیورو ڤان نوتنەوە دەردەکـەوتن، مێوانەکانیش بەئۆتۆمـۆبێلی نایابـی دوا مـۆدیلـەوە دەهاتن کـە شـوفـێـرەکـانیـان مـەشـقـیـان بۆ ئـەو بۆنە و هێنـانی مـێـوانەکـان پێ کـراوە. لەو ئاهـەنگەدا شـەرابی فـەڕەنسی و کـایاری ئێرانیش پێشکێش دەکران، پاسـەوانەکانی مێـوانە ناودارەکانیش لە دەرەوە و بەو سـەرمـایە تووشـەوە چاوەڕوان بوون، لەودیو شووشـەکانەوە دەیانبینی چۆن لە پێش تـیشکی کـامـیراکـانەوە گەورەکـانیـان روومـەتی ژنەنازدارەکـان مـاچ دەکـەن. ئەو کـەشـەیان لە رووسـەکـانەوە بـۆ مـاوەتـەوە و لە مـۆسکۆ ئەو مـەراسـیـمـەیان زۆر بینیـووە. ئەوەی زۆر سـەفـیـرە ئەوروپییـەکـانی نیگەران و بێزار دەکرد کە دەیانزانی نیوەی هـاوڵاتییانی ئەو وڵاتە لە ژێر پلەی برسـیـەتی و نەدارییـەوە دەژین، یان کـە دەیانبینی چۆن بولگارییـەکان لەسـەر شـێوازی رووسـەکان دەژین، ئەگەرچی وڵاتەکە ئەندامی یەکێتی ئەوروپییە.

***

کەژاوەی ئۆتۆمۆبێلە دژەگوللەکان

ئەوانە بەئۆتۆمۆبێلی دژەگوللە هاتوچۆ دەکەن، سامانداران و خاوەن شار و گەڕەکی گەورەن، راستە ئەگەر بڵێین نیوەی بولگاریا موڵکی ئەوانەیە، سەرمایە و بازاڕەکانیان لە نێوان خۆیاندا بەش کردووە، تەنیا خەریکی ئەوەن بەردەوام سەرپەرشتی پارەکانیان بکەن، کاتیان بۆ بەرنامە و کاری تر نییە، خەڵکەکە با بۆ خۆیان بچنە ناو دۆزەخ.! من وا دەزانم بولگاریا لەسەر ئاستی کولتوور و شێوازی رۆژانەی ژیانیان لەگەڵ ئەوروپا دابڕاون، بەڵام ئەو دابڕان و ئەو رەوشەم لە وڵاتانی تری ئەوروپای ناوەڕاست نابینی، دیارە کەوا وڵاتانی لیتوانیا و ئەستونیا و لاتڤیا و پۆڵۆنیا و هەنگاریا و کۆماری شیکیا بەڕاستی پشتیان لە رووسیا کردووە و بەیەکجاری لەوان دابڕاون، خەڵکەکەش وا خۆیان دەردەخەن کەوا رقیان لە رووسیایە، بەڵام دەوڵەتەکانیان لەبەر وەرگرتنی وزە ناچارن پێوەندیی بکەن.

لە سۆفیا فاکتەرەکانی لەیەک نزیکبوونەوە و دوورکەوتنەوەش هەیە، بەڵام لایەنە سۆزدارییەکەش، پێوەندییەکانی نێوان سەرکردەکان لە ناو دەزگاکاندا دەجووڵێنێت. سەرۆکی بولگاری جورجی بارفانوف لە مانگی فبرایەری ساڵی پاردا لە مۆسکۆ رای گەیاندبوو، کەوا سەرەتای ساڵی نوێ بولگاریا لە رووسیایە، بڕوا ناکەم هەرگیز زەمەن ئەوەمان لە بیر بباتەوە کە سەربازە رووسەکان چییان بۆ ئێمە کردووە، ئەوان بۆ رزگارییمان شەڕیان کردووە و قوربانییان زۆر سەربەخۆیی بولگاریا داوە.

ئەو لێدوانەی سەرۆکی بولگاریا لەلایەن سەرکردەکانی تری وڵاتانی ئەوروپای ناوەڕاستیش چاوەڕوان نەکراوبوو، لە ڤیلنیوسدا بۆ وەڵامدانەوەی ئەو بۆچوونە نامۆیە ئەستونیاییەکان بڕیار دەدەن پەیکەری یاد و بیرەوەری سەربازی رووسی لە وڵاتەکەیان هەڵبگرن، ناخوازن چی تر نیشانەی سەربازی رووسیایان پێوە دیار بێت، زۆر لە دبلۆماسییەکان وادەزانن کەوا بولگاریا تەنیا ئەستێرەیەکی دەستکردی رووسییە، ئەوان دەیگێڕن، چونکە

شـوێنـەواری رووسـەکـان لە ناو ئەو وڵاتـە لە زۆر شـوێندا بوونی زەقـی هـەیە. لە سـۆفـیا ژن و مـێردێکم لە تەمـەنـی ٨١ و ٧٥ سـاڵی بینی، ئەلکسـندرا و مـاریا فازوف لە سـەردەمی گەشـەو پرشنگداری شیـوعیـەت ژیابوون، ئەوان زۆر باش دەکـارن هـەردوو قـۆناغ ورد و دروست هـەڵسـەنگێنن، دەکـرێ بـاش جـیـاوازی نێـوان ئەو بیـست سـاڵە بگێـڕنەوە. ئـەلکسندرا بەڕووێکی جـوان و خـۆشـەوە وەڵامـی دامـەوە و وتـی:

یەکەم بۆمبای ئەڵمـانی کاتی خـۆی لە نزیک ماڵەکـەمان کـەوتە خـوارەوە، من ئەو دەمانەش مامۆستای فێرکاری زمانی رووسـی بووم.

ئەو بۆی گێـڕامـەوە و وتـی کە خـوێندکارەکانم بـۆ سـەردانی کەنسـیـەیەک برد، منیان خانەنـشـین کرد. کە لە ناو شوقەکـەی ئەو ژن و مێردە پیاسـەیەکەم کرد، چاوم بەکتێبخانەی دەوڵەمـەند بەهـەمـوو زانسـتەکان کـەوت، لەودەمانەش ماریا قـاوەیەکی بەپسکوێتـەوە بۆ سـاز کـردین و ئەلکسـندرای مـێـردیشـی وردەنانە پەرتبـووەکـەی سـەر ئەرزەکـەی کـۆ دەکـردەوە و لە نـاو قـوودییـەکی دەکـرد و بەپێکەنینەوە داوای لێبـووردنیـشـی لە من دەکـرد. من دوو سـەعـات گـوێم لە ئاخاوتنەکانی ئەوان راگرت، لەو کـەشـەدا وام دەزانی من لە هاڤانام یان کۆنە رۆمانێکی سۆڤیـەتی دەخوێنمـەوە، ئەو دەیوت چۆن لە مۆسکۆوە بەرنـامـەڕێژی بۆ پرۆگـرامـەکـانی قـوتابخـانەکانمـان دەکرا، چۆن هـاوسێیـەکانیـان بەڕاپۆرت رۆژانەی سادەی خـەڵکەکەیان دەنووسییـەوە، هـەروەهـا باسـی ئەوەشـی بۆ کردم چۆن لە سۆفیا ئەوان سەردانی بارەگاکانی حزبیان دەکرد، ئەوان چەند بێزار و نیگـەران بوون کـە بۆیان نەدەکـرا گـوزارشت لە بەرنامـە و بـڵاوکـراوەکـانی ئیستگە و رۆژنامەکان بکەن. ئەلکسندرا ئەوەنـدەی قاوەکەی فڕ دەکرد بێدەنگ بوو، پاشان سەیرێکی چاوی منی کرد و وتـی:

کە شـۆڕشـەکە قـەومـا و بارەگـای ئیسـتـخـبـاراتەکە لـە سـاڵی ١٩٨٩ گـیـرا و دۆسـیـەکـانیـان کـەوتنە دەست خـەڵک، منیش چوومـە ئەوێندەرێ لەوێ بینیم منیش فـایلم هـەبووە، لاپەڕەکـانـی فـایلەکـەی من قـەوارەکـەی ٧٨ لاپەڕەبوو، خـەڵکی وا هـەبوون شکایەتیان لە مـنیش کـردبوو، ئەگـەرچی من زۆر تەریک و

پەڕاوێزیش دەژیام و هاموشۆی کەسم نەدەکرد و برادەریشم نەبوو. ماوەیەک پیاوە پیرەکە بێدەنگ بوو، پاشان هاتەوە ئاخاوتن و وتی:

ئێستا دەتوانین ئازادانەتر قسە بکەین، بەڵام دەموچاوەکان هەر دەموچاوی کۆنەکانە، ئەوانن دووبارە هاتوونەتەوە سەر گۆڕەپانی سیاسەت، بۆیە هیچ گۆڕان نەبوو، هیچ رووی نەداوە، بولگاریای ئیمڕۆ بوویتە ئەسپە تروادەکەی رووسیا لە ناو یەکێتی ئەوروپادا.

***

میللەتێکی گوێڕایەڵ

لە زانکۆی سۆفیا خوێندکارەکان هەر ئەوەندیان هەبوو بیڵێن، ئەوان دەیانوت:

ئێمەی بولگار میللەتێکی بەستەزمانین بەزوویی و بەئاسانی دەستەمۆ دەکرین. کوڕێکی تر بەناوی سلاڤ بیتکرۆڤی تەمەن ٢٤ ساڵ، ئەویش هیواداربوو لە وڵاتەکەیاندا ڕێسا و سیستەمە دەوڵەییەکان، ئەوەی لە هەموو وڵاتانی جیهان پەیڕەون جێبەجێ بکرێت. دیان کاراجیورجیوی تەمەن ٢٥ ساڵیش دەیوت، کێشە و گرفتەکەمان لەوەدایە چۆن دەوڵەت و ئیستخباراتی گشتی لەگەڵ رووسەکان هەڵسوکەوت بکەن، چونکە بەرژەوەندییەکان پێش هەموو شتێکە.

من ئەوەیان سەرقاڵم دەکات کە چۆن سەرکردەکانی بولگار ئەوانەی سەرسامن بەرووسەکان، ئەوانەی لە ژێر پاڵەپەستۆیەکی ئابوورییەکان و سازشە تایبەتییەکان خول دەخۆنەوە، ئەوانە چۆن هیچ بەرنامە و بوارێکیان نییە، هەر هیچ نەبێت رووبەڕووی ببنەوە بۆ خولْقاندنی هاوکێشەیەک لە نێوان خۆرهەڵات و خۆرئاوادا. نازانم بۆچی یەکێتی ئەوروپی کەمتەرخەمە لەوەی پاڵەپەستۆیەکی توند و دژوار بکات تا چاکسازی مەرجدار بکەن بۆ پێدانانی یارمەتی و کۆمەکەکان کە بەردەوام وەری دەگرن؟ چونکە هەموو لایەک دەزانێت یەکێتی ئەوروپییە کە یارمەتییەکانیان پێشکێش دەکات نەک

رووسەکان لە مۆسکۆ، نازانم بۆچی ئەو یەکێتییە قبووڵی کردووە بولگاریا و رۆمانیا بێنە ناو ئەو یەکێتییە، ئەو دوو وڵاتەیان چۆن بەئەندام وەرگرتووە...! بۆچی زووتر مەرجیان بۆ دانەناون؟ ئەو شکستانەش بۆ ئەوانە کە داوای دەوڵەتێکی هاوچەرخیش دەکەن وەک سزایەک ئەژمارد دەکرێت، هەروەها بۆ ئەوروپییەکانیش وەک سزایەک وایە کە بڕوایان بەئەندامکردنی وڵاتانی تریان بۆ یەکێتییەکەیان قبووڵ نەبێت. ئێمە بەهەنگاوی سست پێش دەکەوین، کە بنچینەکانی دیموکراسی و بەهاکانی ژیانە گشتی و ئابوورییەکەمان قەرز دەکەین لەو حاڵەتەدا شەرم دەکەین.

***

١٠

رۆمانیا و تەلەڤزیۆنی واقیعی

سەرهەڵدان و شۆڕشەکە لە ساڵی ١٩٨٩ لە بۆخارست بە لەسێدارەدانی سەرۆک شاوشیسکۆ و هاوسەرەکەی سەردەکەوێت، لێرە گەندەڵی باڵی کێشاوە بەسەر ئازادییەکانی رادەبڕیندا، دەزگاکانی راگەیاندن هەرگیز ناتوانن کار لەسەر بنچینەی گوڵبژێری هەواڵەکان بکەن. گایدێک لەگەڵ ژمارەیەک گەشتیار سەردانی چەند شوێنێکی دێرین دەکات، لەوێ ئەو پرسیاریان لێ دەکات:

ئەگەر ئێوە زیرەک و بەتوانان من لێتان دەپرسم، دەزانن چۆن کاتی خۆی ئەو مافوورە هاتووەتە ناو ئەو هۆڵە گەورەیە؟

مەسەلەکە زۆر نامۆیە کە کوڕە گەنجێکی رۆمانی قسەی لەسەر گەورەیی ئەو چرایە دەکرد کە چۆن گەیشتووەتە ئەو هۆڵە و چۆن هەڵواسراوە، یان باسی مەسەلەی زۆر بێ سوودی تری دەکرد، بەڵام پرسیاری زۆر هەستیارتر هەیە کە نایکات، زۆر بابەت لە ناو کۆشکی میللەت جێگەی رامانە و ئەوان نایپرسن، ئەو کۆشکەی لە بۆخارست بوویتە رەمزێکی شیزوفرینی فرەڕەهەند.

من نازانم بۆچی رۆمانیاییەکان شۆخیان بە شوێنێکی وا ڤالای بێسوود دێت، ئەو کۆشکەی کە دیکتاتۆر شاوشیسکۆ دروستی کردبوو، ئەوەی کە رۆمانیاییەکان رقی ئەستووریان لێیەتی؟ هەر لەبەرئەوەیە کە دەڵێن ئەو کۆشکە لە گەورەییدا پاش بنتاگۆن ژمارەی دووەمی بەردەکەوێت، یان مەبەستیان ئەوەیە بڵێن ئێمەش ئەوروپاین و بەشێک نین لە جیهانی

خۆرهەڵات؟ لێرە لە بۆخارست ڕۆمانیاییەکان دەزانن چۆن خۆیان لە ئەوروپاییەکان نزیک بکەنەوە، دەزانن ئەوروپاییەکان چ لەوان دەخوازن.

دەوڵەتی شازادە فلاد کوڕی دراکولا (شەیتانەکە) پێش بیست ساڵ هەواڵی هەڵگیرسانی شۆڕشەکەی ڕاگەیاند هەموو لایەک مەزندەی ئەوەیان دەکرد ڕەنگە لە تیمیسوارا کۆمەڵکوژییەکی ترسناک ڕوو بدات، بۆیەش دەزگاکانی ڕاگەیاندنی خۆرئاوا بەلەز گەیشتنە شوێنەکە تا زوو و ورد هەواڵەکان بگەیەنن.

***

شەقامەکە کۆنترۆڵی دەسەڵاتی دەکەوێتە دەست

حزبی شیوعیی ڕۆمانی دەبێتە دوو بەش، بەشێکیان لایەنگیری گورباتشۆف بوون لە مۆسکۆ، ئەوانە بۆ ئاژاوەنانەوە چەندین جەستە و لاشەی کوژراوەکانی ناو سەلاجەی نەخۆشخانەکان کۆ دەکەنەوە و جەستەکان لە ناو گۆڕێکی بەکۆمەڵ دەنێژنەوە، بەوەش بوار ساز دەکەن ڕۆمانیاییەکان تووڕەییان لە سەرۆکی ڕۆمانیا شاوشیسکۆ ئەستوور بێت و ئەو و هاوسەرەکەی بفەوتێن، ڕەنگە ئەو کارەش کە وروژاندنی ڕۆمانیاییەکانی لێ دەکەوێتەوە و ڕەنگە دەستی دەزگای موخابەراتی سۆڤیەتی جاران کی بی جی تێدا بووبێت. لەئەوروپای ناوەڕاستدا هەڵچوونی شەقامەکان و وەرگرتنی دەسەڵاتەکان پێش بیست ساڵ و پێش هەرەسی ڕژێمەکەی سۆڤیەت ئاسایی بووە، بەڵام لە ڕۆمانیا و بولگاریا شیوعییەکان توانییان بێنەوە پێشەوە و خەڵکەکە بەرەو شەقامەکان و سەرهەڵدان هان بدەن، ڕۆمانیاییەکان لە دادگاییەکی سەرپێیدا سەرۆک و ژنەکەیان لە بۆخارست دادگایی کرد، شاوشیسکۆ و هاوسەرەکەی بەتاوانی کۆمەڵکوژییەکەی تیمیسورا کە دەزگاکانی ڕاگەیاندن بۆ وروژاندن و هاندان کاری زۆریان بۆ کردبوو بڕیاری کوشتنیان بۆ دەردەکات، بڕیارەکەی دادگاکەش هەر ئەو دەمانە و زۆر بەخێرایی جێبەجێ کرا، بەوەش خەڵکەکە لە پاش ئەوەی بەدیمەنی

قوربانییەکانی ناو شەقامەکان تووڕە بووبوون بەڵام بە لەسێدارەدانەکە هێمن و ئارام دەبنەوە. لە ڕۆمانیا دووبارە شیوعییەکان شۆڕشەکە لەسەر بەرنامە و ویستی خۆیان دادەڕێژنەوە، ئەوەش پاش ئەوە هات کە لە شێوەی ستالین و سەد دەرسەدی کارەکانی ئەو پاکسازیی دەکەن.

هاوڕێیەکان بۆ بەرز ڕاگرتنی ئەو سەرهەڵدانە و لە یادی شەهیدەکانی ئەو ڕووداوانە پەیکەر و سونبلێک لە ناو جەرگەی بۆخارست بەرز دەکەنەوە، لەولاشەوە کرێکارەکان هان دەدەن بەڕووی نارەزایی و ڕێپێوانەکان بوەستن، بۆ ڕوونکردنەوەی ئەو ڕووداوانەی ئەو ڕۆژگارە سەرنووسەری ڕۆژنامەی ئدیڤارول، کە ماناکەی ڕاستییە ئوڤیدیو ناهوا دەبێژێت:

خەڵکەکە دڵیان خۆش بوو، چونکە شۆڕشەکە بەڕاستی شۆڕش بوو، بەڵام دەسەڵاتدارەکان رووپۆشییان دەکرد.

لە ساڵی یەکەم شۆڕشەکە لە ڕۆمانیا هیچ گۆڕان بەدی نەدەکرا، کەس نەیدەزانی چۆن لەو رەوشە ئازادە هەڵسوکەوت بکەن، چۆن خۆیان بگونجێنن، بەڵام کۆنە شیوعییەکان لەوەدا زیرەک بوون، زوو بوونە کەسانی سەرمایەدار، کەرتە پیشەسازییەکانیان لە ناو خۆیاندا دابەش کرد، بەوەش بوونە گەورە دەوڵەمەند و سەرمایەدارەکانی وڵاتەکە. پەیمانی ئەتڵەسی لە یۆگۆسلافیا لە ساڵی ١٩٩٩ دەروازەی کردنەوەی وڵاتی ڕۆمانیایان بەرەو یەکێتی ئەورووپی کردەوە، بەوەش سەرمایەگوزاری بێگانە رووی تێ دەکات و ئەو کەرتە ئابوورییە دەگەشێتەوە. بەو بەرنامەیە کە بۆ ڕۆمانیاییەکان زۆر چاوەڕواننەکراو بوو گەشەی ئابووری سەرهەڵبدات، بەپێی بۆچوونی زاناکانی ئەو کەرتە وا دەزانن نیوەی سەرمایەکانی وڵاتەکە دەکەوێتە ناو پایتەخت. ژوورنالیست کریستیان میتیتلو ئاماژەی بەوە داوە کەوا لە ناو دەزگاکانی حکوومەت گەندەڵی زۆر هەیە و هەموو کەرتەکانی گرتووتەوە.

ئەوانەی ئاگەداری رەوشی وڵاتەکەن دەڵێن لە ناو وڵاتی ڕۆمانیادا دوو وڵات بوونی ڕاستەقینەیی هەیە، یەکەمیان ڕۆمانیا کۆنەکەیە، کە کارکەرە و گەشەدارەو دەکەوێتە باکوری وڵاتەکە و لەو بەشەدا چەندین کارگەی

بێگانەکان کارکەرن، بەڵام ناوەڕاستەکەی وڵات لەلایەن حکوومەتێکی لاواز و هەژارەوە بەڕێوەدەچێت، خەڵکەکەش زۆر هەژارن. کە من گەیشتمە بۆخارست وام دەزانی دە ساڵ گەڕامەتەوە دواوە، ئەوەشم لە وردەکارییەکانی رەوشەکە هەست پێ کرد، رۆمانیا لەچاو وڵاتانی تری ئەوروپای ناوەڕاستی هاوسێیەکانی زۆر دواکەوتووە، بۆیەش وا باشە لەو سەردەمەدا کە سەدەی بیست و یەکە دەبێ لەبەر رۆشنایی کولتووری ئابووری و پاش رووخانەکەی رژێمی شاوشیسکۆدا ئەوەی چارەکە سەدەیەک میللەتەکەی سڕ کردبوو، بایەخ بەچەمکی ئازادییەکان بدەن و هەڵوەستەی لەسەر بکەن.

حکوومەت پارەی قەرز کردووە و ئۆتۆمۆبێلی جۆری رینۆ کە لە کۆمپانیاکەی رۆمانیا دروست کراوە کڕیوە، ئەوەی بەرچاوە کەوا رۆمانیاییەکان پێشبڕکێ لەگەڵ زەمەندا دەکەن بۆ دامەزراندنی مەڵبەندێکی بازرگانی، بەپێی ئامارەکان دیارە کەوا ساڵانە ٣٠٠ مەڵبەندی گەورەی بازرگانی لەو وڵاتەدا دەکرێتەوە. هەر لەو رەوشە نوێیەدا هەست دەکەین کەناڵە لۆکالییەکانی تەلەڤزیۆن زۆر دەبێت، تێدا ئاکاری کیژە قژزەردەکان بەزۆری دەردەچن، لە رۆمانیاش وەک وڵاتانی تری ئەوروپای ناوەڕاست سەرمایەداری وەک گوێزی هیندی بەسەر خەڵکەکە بەردەبێتەوە، ئەوەشیان لە زۆربوونی کەناڵە لۆکالییەکانی تەلڤزیۆنەوە دەست پێ دەکات. ئەنیکا بودینسکی بەڕێوەبەری بەرنامەی بروتی ڤیی لڤی رۆمانیاییە لە کۆمەڵەی کالیفۆرنی یورویپین میدیا کە لە حەوت وڵاتانی ئەوروپای ناوەڕاستدا ٩٧ ملیۆن بینەریان هەیە، ئەو ژنە دەڵێت:

هەموو کەس حەزیان لە بەرنامەکانمانە، ئەوەی ئێمە پێشکێشیان دەکەین هەرگیز لە ژیانیاندا نەیاندیوە، ئێمە بەوەیان توانیمان دووەم شۆڕش بتەقێنینەوە و شۆڕشەکەشمان راستەقینەیە. ئەنیکا دەڵێت پێشکێشکردنی هەواڵەکان لەلای ئێمە گرینگە، بۆ نموونە لە هەواڵی هەڵگرتنەوە و پەروەردەکردنی منداڵێک لەلایەن ژنێکەوە دەستی پێ دەکات، بۆیە منیش وەڵامی ژنەکەم دایەوە کەوا ئێوەی رۆمانی بەپێش ئێمەی فەڕەنسی کەوتن،

چونکە ئێمە هێشتا تەلەڤزیۆنی واقیعمان نییە.

پاش ئەو سەردانەم بۆ تەلەڤزیۆنەکە سەردانی ڕۆژنامەی کلیکم کرد، لەوێ سەرنووسەرەکەم کریستیان ستاتکام بینی، ژمارەی یەکەمی ئەو ڕۆژنامەیە پێش سێ ساڵ دەرچووە و ئێستاش ڕۆژانە ٥٣٠ هەزار دانەی لێ چاپ دەبێت. کە کلیک سەبارەت بەئابووری قسە بۆ خوێنەرەکانی دەکات، پێیان دەڵێت چۆن دەکارن بەبیست یۆرۆ کالایەک بکڕن، یان هەواڵی ئەوەیان چۆن پێ بڵێم ئەگەر خوێندکارێک لەبەر خۆشەویستی مامۆستاکەیەوە خۆی دەکوژێت. کریستیان دەڵێت:

ڕۆژنامەکە بایەخ بەهەموو شتە عاتیفییەکان دەدات ئەگەر هەڵچوون و کاردانەوە هەبێت. ڕۆژنامەکانی تابلوید لە وڵاتانی ڕۆمانیا و کۆماری شیکیا و ئەڵمانیا و بەریتانیا وەک یەکە، بەڵام لێرە هەستم کرد لە نێوان ڕۆژنامە بابەتییەکان و میللییەکان نێوانێکی بەرین هەیە، هەروەها سەبارەت بەتەلەڤزیۆنە لۆکالییەکانیش هەمان بابەت هەیە. لە ڕۆمانیا ڕۆژنامەنووسێکم بەناوی جوزیج مارتن بینی، ئەو وتی:

من ویستم ڕۆژنامەیەکی ئاراستەکراو بۆ چینی ناوەندیی ناو کۆمەڵەکەمان دەربکەم، بەڵام کە دراسەتم کرد و سەیری بازاڕم کرد، ئەو توێژەی کە من مەبەستمە و دەمەوێ ڕووبەڕوو بۆیان بنووسم لە واقیعدا بوونیان نییە. ئەوەش خاڵێکی بنەڕەتی و جەوهەرییە، لە وڵاتانی فەڕەنسا و ئەڵمانیا چینە ناوەندەکەی کۆمەڵ لە مامۆستاکان و ئەندازیارەکان پێک هاتووە، لە ناو ئەوانەدا کەسانی دەوڵەمەندیان نییە، بەڵام ئەوانە کەسانی ڕۆشنفکرن و بەڕووی جیهاندا کراوەن. شیوعییەت ئەو چینەی لە وڵاتانی ئەورووپای ناوەڕاست ڕەش کردیتەوە، بۆیەش دەیان هەزار کەسانی خاوەن بڕوانامەی باڵا لە ڕۆمانیا و هەنگاریا لە وڵاتەکەیاندا رادەکەن و بۆ دۆزینەوەی داهاتوویەکی پرشنگدار کۆچ دەکەن و ڕوو لە وڵاتانی تر دەکەن. ئەگەرچی لە بۆخارست بیست ساڵ بەسەر شۆڕشەکە رابردووە، بەڵام هێشتا سیاسەتە پەیڕەوکراوەکان و ئابوورییەکە و بەرنامە سەرمایەگوزارییەکان هیچ

لێکدانەوەیان بۆ ئەو رەوشە و پێشهاتەکان دیار نەکردووە، بۆیەش ناکرێ نەتەوەکان بەکەسانی داوەشاو و رووخا و بنیات بنرێت.

***

کۆتایی

لیوبلیانا بەڕاستی شارێکی ئەوروپییە

کە سلۆڤینیا دەبێتە ئەندام لە ناو یەکێتی ئەوروپی، ئەو دەوڵەتە سەرکەوتنێکی مەزن بەدەست دەهێنێت، ئەگەرچی ئەوروپا و یەکێتییەکە هەموو خەون و بەرنامەکانی ئەو دەوڵەتانەی جەمسەری خۆرهەڵاتی جارانیان نەدەهێنایە دی. زۆر کەس لە دیمانە دەوڵییەکان کە لە واشنتۆن و مۆسکۆ دەگیرا گاڵتەیان بەڕەوشی ئەو کیشوەرە پیرە دەهات، ئەوروپا وا دیاربوو کەوا بوویتە یانەیەک بۆ کەسە بوێرەکان، کراوەتە فیدراڵییەک بۆ کەسە خۆرپەرستە نیشتمانپەروەرەکان. کیشوەرەکە ئەستوور و نیگەران بووبوو، بەهێواشی پێش دەکەوت و مێژووەکەی وەستابوو، بایەخی بەکەسی تر نەدەدا، ئەوەش پاش ئەوە هات کە لە ئەنجامی شۆڕشە هەمەڕەنگەکانی یەکێتییە جوگرافییەکەی شێوازێکی نەگۆڕی وەرگرتبوو.

لە سەردانەکەم بۆ پایتەختی سلۆڤینیا بینیم لیوبلیانا شارێکی گەشتیارییە و دیکۆرەکان زیندوون و بازاڕەکانی رووناکن، رووکارەکەی جوانە و گەڕەکەکان و کۆگاکان و مناڵەکانی کە لەسەر شۆستەکاندا دەمبینین، نیشانەی رازیبوونیان پێوە دیاربوو. سلۆڤینیا بەسەرژمێرییە دوو ملیۆنییەکەی زۆر بەئارامی و بەڕەوشێکی سروشتی دەبێتە ئەندامی یەکێتی ئەوروپی، راستە ئەگەر بڵێن پرۆسەی چاندنی ئۆرگانەکە بەسەرکەتوویی ئەنجام درا، دیارە تەنیا ئەو دوو دەڵەوتەیە کە توانییان بەسەرکەوتوویی بگەنە ناو کاروانی ئەوروپای خۆرئاوا ئەستونیا لە باکوری کیشوەرەکە و سلۆڤینیاش لە باشوورەکەی.

من دەپرسم بۆچی ئەو نایەکسانی و نادادوەرییە لەو وڵاتانەی من سەردانم

کردن بەو بیست ساڵە وا بەو شێوەیە رەگی داکوتاوە؟ بۆچی پۆڵۆنییەکان توانییان پێش بکەون، بەڵام رۆمانییەکان ئەوە نیو سەدەیە کۆششەکان بۆ پێگەیشتنیان بەردەوامە؟ دیارە مەسەلەکە پێوەستە بەمەزاجی ئەو دەوڵەتانە و رێژەی ئەو یارمەتییە مادییانەی دەستیان دەکەوێت. دیارە کەوا ئەڵمانیای خۆرهەڵات سوودی لەو دوو ملیارە بینیوە کە لە بەرلین دەستی کەوتبوو تا یەکگرتنەکەیان سەری گرتووە، هەندێ لەو دەوڵەتانەش سوودیان لە کۆمەکی سەندووقی بروکسل وەرگرتووە، کەوا دەستەیەک لە خۆرئاوا بەردەوام پشتیوانییە مادییەکانیان دوا نەخستووە و بەردەوام یارمەتییەکانیان دیار و بەرچاو بووە.

***

مەرج نییە لە هەموو پرۆسە و پێشهاتێکدا پارە هەموو شتێک بێت، مەسەلەکە لەوە دوورترە، زۆردارە شیوعییەکان هەموو شتەکانی ئەو خەڵکەیان هەپڕوون بەهەپڕوون کردبوو، لە زۆر لەو وڵاتانە لەبەر سیاسەتە ئابوورییە نادروستەکان، مادییەت نەیتوانی زۆر لە کێشە و کارەساتەکان چارەسەر بکات و ببێتە بەربەستێک بۆ روونەدانیان. دیارە کەوا ئابووری بازارەکان و دیموکراسییەت سوودی نابێت بۆ پەیداکردنی دەرخستەی باش ئەگەر تاکەکان دروست فێر نەکرێن و بنچینەکانی رێساکان تێ نەگەن.

لە ریگا پروفیسۆر جوریس زاگار سەبارەت بەو بابەتە پێی وتم:

ئێمە وەک تووتی وابووین، کە دەرگەی قەفەسەکەیان بۆ دەکردینەوە، دەفڕێن و لە خۆشییا هاوارمان لێ هەڵدەستا، بۆیەش نەمدەزانی چ بکەین، بۆمان نەدەکرا پێویستییەکانی رۆژانەمان لە خواردەمەنی پەیدا بکەین، ئێمە دەستەوەستان بووین. بەو شێوەیە ئەوروپییەکانی خۆرهەڵات ئەوانەی زۆر بەئەمەریکا و جۆرج بۆش و لیبرالییە نوێیەکان سەرسام بوون باجی زۆر دەدەن، ئەو رەوشە خەڵکێکی زۆری لە برسان بەردایەوە، بزنسمان و بانکەکانی خۆرئاوا توێژێکی زۆریان لە ئەوروپای ناوەڕاست دارِماند، خەڵکەکە پارەی زۆری یۆرۆ و فرنکی سویسرییان لەو بانکانە قەرز کرد، کە

ماوەی گەڕاندنەوە و دانی فاتوورەکان داهات کارەساتی گەورەی لێ کەوتەوە. ئەوەی سەرقاڵمان دەکات و دیارە کەوا هاوچەرخیەتی لە جیهانی کارکردن و هەندێ مەڵبەندی هەڵبژاردن کەوتووەتە نێوان کراکۆڤی لە پۆڵۆنیا و برنو لە شیکیا، بەڵام لە دەرەوەی ئەو شوێنانەوە توێژی ناوەڕاست دیار نییە، ئەوانە زووتر بەدەستی شیوعییەکان لەناو چووبوون، ئەوەی بەرچاو و دیاربوو تەنیا چینێکی نیمچە کرێکار هەبوون، ئەوانەش بەکولەمەرگی و بەبرسیەتی گوزەرانیان دەکرد.

***

چۆن دەژیان؟

پرسیارەکەش ئەوەیە ئایا ئەو ئەوروپاییانە چۆن دەژین؟ ئەوان لەسەر بڕیارەکانی خۆیان سوور و گەرمن، دیارە کەوا بیر لە ڕۆژانەکانی خۆیان دەکەنەوە و بەس، لە کەناڵەکانی تەلەڤزیۆنیش سەیری هەواڵە نوێیەکان دەکەن. ئەو وڵاتانە بریتین لە چەندین دەستەی خانەنشینکراو، ئەو شوێنانەی خەڵکەکەی تێدا دەژین ناوچەیەکی لادێیە و بوونەتە دەفرێکی گەورە بۆ هەڵبژاردنەکان، سیاسەتمەدارەکانیش بەپێشنیازە دیماگۆگییەکانیان چەواشەیان دەکەن، لە پۆڵۆنیا و هەنگاریا و کۆماری شیکیاش بەسیمایەکی رەگەزیی دەردەکەون. کە یەکێتی و هاوشانی سیاسی و کۆمەڵایەتی لە نێوان وڵاتانی ئەوروپی نەبێت هەموو ئەوروپا باجەکەی دەدات، دیارە کەوا هاووڵاتییانی ئەوروپای ناوەڕاست بەکۆمەڵ کۆچ دەکەن، زۆری نەماوە وڵاتەکان ڤالابن، گەنجەکان بۆ کارکردن روو لە فەڕەنسا و ئیتاڵیا و ئەسپانیا و بەریتانیا دەکەن، خاوەن بڕوانامەکان بەناچاری لە نەخۆشخانەکانی وڵاتانی ئەوروپای خۆرئاوا دوکتۆری و کاری پەرستیاری دەکەن. دیاردەی کەمبوونەوەی ژمارەی دانیشتوانی ئەوروپا بەزۆری هەستی پێ دەکرێت، ڕێژەکەش دەگاتە بیست ملیۆن کەس، وڵاتانی ئەوروپای ناوەڕاست لەبەر ئەو رەوشە کۆمەڵایەتییە ناڵەبارەیە زۆر کۆچ دەکەن، ئاستی ئابوورییەکانیان

واهێدی هێدی بەئاستی مووچەی هاوولاتییەکانییەوە دەبەستریتەوە کە لە دەرەوە دەستیان دەکەوێت، ئەو داهاتەش لەچاو داهات و دەستکەوتی ناوەوەی وڵاتەکان بەرزترە. کە کارگەکانی ئۆتۆمۆبێل دروستکردن زۆر روویان لەو وڵاتانە کردووە، خەڵکێک زۆر روویان لەو کارگانە کردووە، بەڵام ئەوەی دروستە و ئاشکرا بووە کەوا ئەو ژێرخانە ئابوورییەش بۆ ئەو وڵاتانە ساز دەبن، لەسەر حیسابی ئەو کۆمەک و سەرمایەگوزاریانەیە کە یەکێتی ئەوروپی پێشکێشیان دەکات، بۆیە دەربازبوونی ئەو کارگانە بۆ دەرەوەی ئەوروپای خۆرئاوا زیانی لەسەر ئابوورییەکەیان نییە، بەڵام پرۆسەی کۆمەککردنەکەی بروکسل ئێستا زۆر زەحمەت و ئاڵۆز بووە، ئەوەی زۆرتر چاوی لە ئەوروپا بوو، وا بەپێچەوانەوە رقیان لەو یەکێتییە.

***

شێوازەکەی پوتین

خەڵکە دەستبژێرەکە لە هەنگاریا دەڵێن وڵاتەکەمان لەسەر شێوازی پوتین بەرێوە دەچێت، چونکە سیستەمە دیکتاتۆرییەکان لە ناو وڵاتانی ئەوروپای خۆرهەڵات ماوە، ماوە و بەشێوازی تر دروست دەبێتەوە و سەرهەڵدەداتەوە. ئیمرۆ ئەوروپا وەک خەونێکی چاوەڕوان نەماوە، هەتا ئەو وڵاتانەی کۆشش دەکەن ببنە ئەندامی یەکێتییەکەش، بۆ نموونە زۆربەی کرواتیاییەکان دژی ئەندامبوونی وڵاتەکەیانن لەو یەکێتییەدا. ئەگەر ورد بچیتە ناو ناخی ئەوروپاییەکانی خۆرهەڵات دەردەکەوێت ئەوان بەراز و باخچە گچکەکانی خۆیان دەوێتەوە، دەیانەوێ بگەڕێنەوە هەمان داوونەریتەکانیان کەوا خەریکە هەڵدەوەرێت و دەسەڵاتیان بەسەردا نەماوە.

ئەوەی گرینگە دەبێ ئێمە وەک ئەوروپاییە خۆرئاواییەکان بیزانین ئەوەیە کەوا براکانمان لە ئەوروپای خۆرهەڵات لە ئەستێرەیەکی تر و لە مێژوویەکی ترەوە هاتوون. لەو ریپۆرتاژەی لەو چەند رۆژەی رابردوو سازم کردبوو تێگەیشتم لە نێوان خۆرهەڵات و خۆرئاواکە چەند دواکەوتن هەیە، بەوەش

تووشی شۆک هاتم، ئەگەر باس لە مێژوو بکەین دیارە کەوا مێژوویەک نێوانمان دەکات و لە یەکتریمان دوور دەکاتەوە. لە وڵاتانی ئەوروپای خۆرئاوا هاووڵاتیاییەکانمان باس لە ئینتیمای چەپ و راست و رەوتی لیبرال و پارێزگار یان دیموکراسی و کۆماری ناکەن، ئەوانەی ئەو قسانەش دەکەن، یان بەو شێوەیە بیر دەکەنەوە کەسانی توندڕەون، هەموو ئەڵمانەکان، فەڕەنسییەکان و ئەمەریکاییەکانیش، بەهەموو بۆچوون و ئینتیما سیاسییەکانیانەوە یەک مێژوویان هەیە و ئەو مێژووەش بووەتە هاوبەشی هەموویان، ئەوەیە مێژوو، واتە میژووەکەی ئێمە، کە بەیەکترمان دەبەستێتەوە، وەک چۆن زانای کۆمەڵناسی دالف داهرونذورف دەبێژێت: میللەتە بەختیارەکان، ئەو میللەتە رابردوویان ئاشتەواییە و باس لەهاتووش دەکەن. مەسەلەکان لە وڵاتانی ئەوروپای ناوەڕاست ساخ نەبوویتەوە، هێشتا هاووڵاتییانی وڵاتانی بالتیک دوو مێژووی جیاوازیان هەیە، لە دوو ڕەچەڵەکەوە پەیدا بوون، خەڵکە رەسەنەکەی بالتیک و خەڵکە بەڕەچەڵەک رووسەکە.

لە رۆمانیا، بەڵام بولگاریا بەڕادەیەکی کەمتر لە ساڵی ١٩٨٩ شۆڕش نەبوو، ئەوەی کراوە شیوعییەکان سوودیان لە ئەزموونەکەی گورباتشۆف بینیووە، مەسەلەکەش رووداوێکی سادە بوو، بەڵام لە پۆڵۆنیا و کۆماری شیکیا و سلۆڤاکیا و لیتوانیا و ئەستونیا و لاتڤیا بەرەو پێشەوەچوون بەرچاوە، بەڵام هێشتا لە رابردوو دوور ناکەونەوە و لە پێناوی ئەوەشە لە هەموو شوێنێکدا پلە و پایە دادەنێن. ئێمە لە ئەوروپا لە ناو دوو مێژوودا دەژین، کە لەو رۆژگارەدا هیچ خەونیان پێ نییە، بۆیە دەبێ هەموومان داوا بکەین بۆ هەڵبژاردنی سەرۆکێکی ئەوروپی ریفراندۆمێکی گشتی ساز بکەین، بەوەش دەتوانین مێژوویەکی هاوبەش بۆ خۆمان دابنێن و چەند هەنگاوێک دەچینە پێشەوە و دەبێ دان بەوەدا بنێن کەوا مێژوومان کۆتایی نەهاتووە.

لە رۆژنامەی ئەلقەبەسی کوێتی لە رۆژانی ٧ تا ١٥ ینایری ساڵی ٢٠١٠ بڵاو بوویتەوە کە لە لوفیگارۆوە وەرگیراوە.

المانيا
بولونيا
ليبيري
براغ
اوسترافا
بلزن
اولومويس
جمهورية التشيك
برنو
اوسترليز
النمسا
100 km

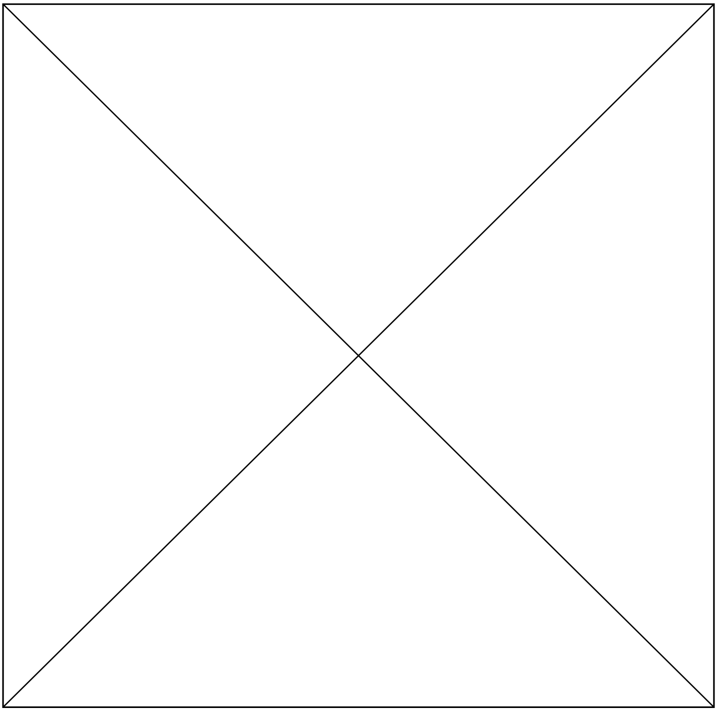

75 km
جمهورية التشيك
سلوفاكيا
ميسكولك
بودابست
النمسا
هنغاريا
بيك
رومانيا
كرواتيا
صربيا

بحر البلطيق
روسيا
ليتوانيا
غدانسك
روسيا
البيضاء
وارسو
ستيتين
المانيا
بولونيا
اوكرانيا
اكراكوف
التشيك
سلوفاكيا
200 km

ڕەمزی سوپای سووری سۆڤیەتی لە ئەورووپای خۆرهەڵات.

ئیستۆنیا

یەکێک لە کۆشکەکانی شاری بەرلین

وارشۆ

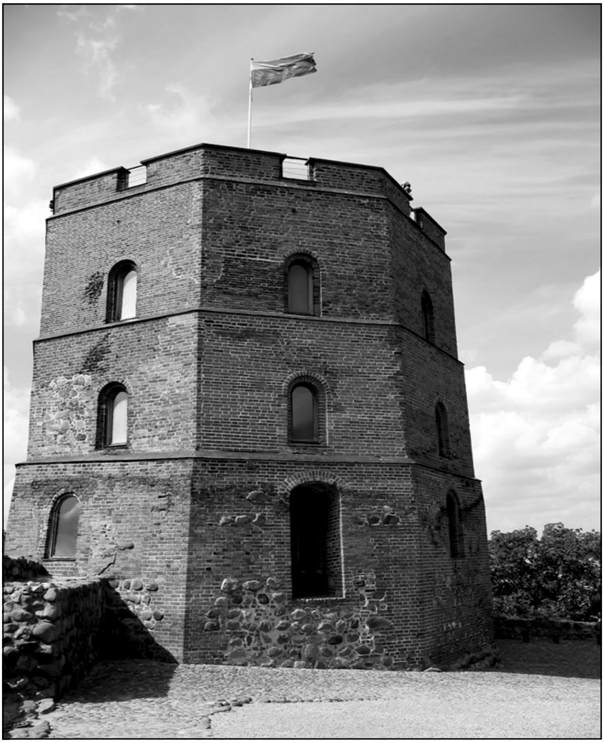

قەڵایەکی دێرین لە لیتوانیا